

Anna Ługowska

ŚWIAT KSIĄŻEK MICHAŁA FEDEROWSKIEGO /1853-1923/

Mimo ogromnego wkładu do folklorystyki polskiej i białoruskiej, mimo urozmaiconego życia Michał Federowski był do niedawna mało znany nie tylko szerokiemu ogółowi, lecz również środowisku specjalistycznemu. Gdyby ktoś zamierzał zdobyć garść podstawowych wiadomości o Federowskim sięgając do różnych encyklopedii i podręczników z dziedziny folklorystyki, doznałby głębokiego rozczarowania. Dotychczasowe potraktowanie Federowskiego w sposób dość marginesowy wpływało niewątpliwie z faktu, że jako etnograf - samouk pozostał głównie etnografem terenowym, dalekim od ambicji teoretyzowania¹.

Jednakże nie prace etnograficzne Federowskiego zwróciły moją uwagę, ale zagadnienie, jak badacz - samouk potrafił zorganizować sobie w trudnych warunkach materialnych i politycznych swój warsztat pracy. Stało się to celem niniejszego opracowania, w którym cała uwaga została skoncentrowana na jednym z narzędzi owego warsztatu, tj. książce i roli, jaką ona odegrała w życiu i działalności Michała Federowskiego².

Dzięki ludziom pokroju M. Federowskiego, Z. Glogera, odznaczających się inicjatywą, entuzjazmem, wytrwałością, upartym dążeniem do celu mogła rozwinąć się nauka w 20-leciu międzywojennym. Szczególnie widoczne jest to w ruchu regionalistycznym, który po pierwszej wojnie światowej oparł się na bogatym dorobku wypracowanym w II połowie XIX w. Również współczesny ruch kulturalny, a zwłaszcza nurt wydawniczy i zbieraacki sięgają do XIX-wiecznych korzeni w przekonaniu, że bez tego dorobku kultura i nauka byłyby niewspółmiernie uboższe.

1. Życie i działalność naukowa Michała Federowskiego

Michał Ignacy Federowski, syn Adolfa i Eleonory z Gąsowiczów urodził się 1 września 1853 roku w Warszawie, w rodzinie inteligentnej. Małżeństwo jego rodziców nie należało do szczęśliwych. W 1866 roku wyemigrował do Francji ojciec Michała - powstaniec 1863 r. /w 1870 r. zginął w bitwie pod Arles/, matka zaś, zmieniając wyznanie, wyszła ponownie za mąż za emerytowanego oficera rosyjskiego Komissarzewskiego³.

Był dzieckiem słabym i chorowitym. Mając 13 lat zachorował na gruźlicę płuc. Początkowo wychowaniem jego zajmowała się babka. Duży wpływ na osobowość i postawę chłopca wywarły opowiadania pradziadka /ojca macochy matki Michała - legionisty i żołnierza Księstwa Warszawskiego/. "A czy ty wiesz Michasiu, że przy dźwiękach "Jeszcze nie zginęła" nasi bijąc się o wolność, Europę niemal całą zaleli krwią swoją? I oto te słowa tak głęboko utkwily mi w duszy, tak rozżarzyły ambicję, że m się z niej przez młodość, źle mówię przez życie już całe otrząsnąć nie zdołał. I gwałtem mnie w świat niosła z domu wypierała bo dusza przygód żadna i odznaczeń była"⁴ - wspominał później Federowski w referatach wygłoszonych w Towarzystwie Naukowym Warszawskim w latach 1921-1922.

Już od najmłodszych lat przejawiał Federowski zainteresowanie naukami humanistycznymi. Wiedzę zdobywał jednak z przerwami i niesystematycznie, większą część czasu spędzając na wsi bądź w Szczawnicy. Mimo wielu przeciwności losu uzyskał staranne i bardzo rozległe wykształcenie, dzięki wybitnym pedagogom z progimnazjum w Warszawie, jak Krysiński /matematyk/, Tajbert /przyrodnik/, Czar-kowski /krajoznawca/ i inni⁵, którzy mu "przeważnie humaniorą meblowali głowę na stancji u rektora Krysińskiego lub na wsi podczas wakacji"⁶.

Szkołę tę /4 klasy progimnazjum/ ukończył w 1870 r. W latach 1870-1872 pod kierunkiem światłego pijara /wykładowcy w progimnazjum warszawskim, przedstawiciela warszawskiego pozytywizmu/ Franciszka Krupińskiego studiował filozofię i literaturę, korzystając z jego rad i zasobnej w cenne dzieła biblioteki. Nadal jednak choruje. Po naradach rodzinnych zapada decyzja, aby Federowski zajął się pracą na roli.

Duży wpływ na młodego Federowskiego miały idee głoszone przez pozytywistów. Zaczął zajmować się agrotechniką. Pozwalało mu to mieć kontakt z ludem, dostrzegać jego życie powszednie i jego duchową i materialną kulturę.

W latach 1872-1874 odbył praktyki rolne: we wzorowym gospodarstwie Franciszka Lutosławskiego w Drozdowie Górnym pod Łomżą oraz w Dzierzbi w powiecie kolneńskim. W tym samym czasie rozpoczął również praktykę ogrodniczą w Ursynowie pod Warszawą.

W 1873 roku Federowski podjął krótką próbę studiów teoretycznych w charakterze wolnego słuchacza na Wydziale Agronomicznym Akademii Pietrowsko-Razumowskiej pod Moskwą. Troski materialne i słaby stan zdrowia nie sprzyjały jednak studiom. Po pięciu miesiącach zmuszony był zaniechać nauki i wrócić do kraju. W latach 1875-1877 przebywał w powiecie olkuskim w majątku Michała Polewskiego we Włodowicach i Zdowie, początkowo jako uczeń i praktykant kursu agronomii, później jako zarządzający jego folwarkiem.

Perspektywa pracy na roli prawdopodobnie nie pociągała młodego Federowskiego.

W roku 1875 nastąpił jednak zasadniczy zwrot w jego życiu, który skierował go zdecydowanie na drogę poszukiwań ludoznawczych. Oto przypadkowo wpadła mu w ręce broszura Jana Karłowicza⁷ pt. "Poradnik dla zbierających rzeczy ludowe" wydana w 1871 roku. Poruszony jej sugestywnym apelem postanawia rozpocząć systematyczne badania etnograficzne. "Tytuł sympatyczny zachęcił mię do poznamienia się z treścią. Po przeczytaniu jej jednym tchem, we łbie się naraz rozjaśniło i od razu myśl zaświtała, że praca taka warta życia, a gra warta stawki"⁸.

Pierwszym efektem tej lektury było rozpoczęcie prac ludoznawczych w powiecie olkuskim. Działalność ta była wspierana zachętą Zygmunta Glogera i przykładem niezwykle pracowitego Oskara Kolberga " ... od zarania badań aż do zmierzchu, wzorując się na Kolbergu, zwłaszcza na jego obszerniejszych monografiach, jak Poznańskie, Krakowskie, zapisywałem nie tylko dane ściśle etnograficzne, ale i wszelkie inne, nie wyłączając i takich, które zasłużył ten autor umieszczać w przypisach"⁹. Owocem tej pracy jest monografia "Lud okolic Żarek, Siewierza i Pilicy, jego zwyczaje, sposób życia, obrzędy, podania, gusła, zabobony, pieśni, zabawy, przysłowia, zagadki, właściwości mowy", wydana dopiero w 1888 i 1889 roku z funduszków Kasy im. Mianowskiego.

W 1877 roku został powołany do armii carskiej, co musiało wpłynąć hamująco na rozwój jego nowej pasji. Służył tylko pół roku, gdyż jako jedynak ukazem carskim został zwolniony. Znow mógł zająć się badaniami etnograficznymi - wyjeżdża na Białoruś, w okolice Prużan, do majątku Linówka, należącego do marszałkostwa Szwykowskich¹⁰. Tu zatknął się po raz pierwszy z polskim ziemiaństwem osiadłym na ziemiach białoruskich i z takimi zbieraczami zabytków ludowych, jak Eustachy Tyszkiewicz¹¹, Wandalin Szukiewicz¹², a przede wszystkim z samym ludem litewskim i białoruskim. Rozpoczął intensywne badania terenowe. Poprzez zbieranie materiałów etnograficznych i statystycznych chciał Federowski dojść do opracowania monografii północno-zachodniej Rusi Litewskiej. Zbierał więc wszystko, zarówno przedmioty kultury materialnej, jak i wytwory kultury duchowej, tj. klechdy, bajki, zabobony, żarty, teksty pieśni. Skwapliwie korzystał z zaproszeń na chrzciny i chłopskie wesela. To wszechstronne zainteresowanie kulturą ludową i jej twórcami ożywione było charakterystycznym dla XIX-wiecznych badań ludoznawczych emocjonalnym stosunkiem badacza do obserwowanych ludzi czy przedmiotów. Urok melodii pieśni i rytmu tańca czy pogaduszek i baśni nie zezwalał ówczesnym badaczom koncentrować się wyłącznie na chłodnej analizie naukowej /do której zresztą nie byli całkowicie przygotowani/, stwarzał bowiem bezpośredni stosunek do wytworów kultury, dając głębsze przeżycia estetyczne i wytwarzając serdeczne, przyjazne uczucia wobec twórców prozy czy poezji ludowej. I tym należy przede wszystkim wyjaśnić fakt, że Federowski nie szczędził sił i trudu, by gromadzić z niezwykłą cierpliwością materiały etnograficzne. "Zapisywałem wszystko bez wyjątku, bo nawet każde najbłahsze zjawisko obyczajowe i najdrobniejszą iskierkę myśli człowieka"¹³.

Znamienna również dla pracy Federowskiego jest dbałość o wierne zapisy" ... nie jest mi wolno utworów choćby na pozór mało ważnych i błahych opuszczać, a tym bardziej i zaciemniać treść przez oglądanie i muskanie wyrazów"¹⁴. Federowski częściej niż jego poprzednicy zbieracze docierał do bezpośrednich źródeł informacji - do ludu. Pod tekstami własnoręcznie przez niego zapisanymi figurują nazwiska licznych informatorów. Nie gardził również informacjami ze środowisk dworskich, zaściankowych i miejskich. W swoich wędrowkach po Białorusi odwiedził następujące powiaty: prużański, białostocki, sokolski, lidzki, słonimski, wi-

leński, bielski, słucki, grodzieński, augustowski i nowogrodzki. Przez cały ten czas gruntownie uzupełniał swoje wykształcenie. Przyswajał sobie literaturę naukową z różnych dziedzin, zarówno polską, jak i rosyjską. Przedmiotem jego zainteresowań była historia, archeologia, geografia, nade wszystko jednak słowianoznawstwo.

Zapoznawał się również z metodami zbierania i klasyfikacji folkloru. W czasie jednej ze swych licznych podróży po kraju poznał w Krakowie Adriana Branieckiego, twórcę i kustosza Muzeum Techniczno-Przemysłowego, a także założyciela kursów ogólnokształcących w tym mieście. U niego to spotkał się z Zygmuntem Glogerem¹⁵ - badaczem, który służył mu radą i doświadczeniem. W 1889 roku, po uprzednim kontakcie korespondencyjnym, po raz pierwszy styka się osobiście z Janem Karłowiczem, który odegrał największą rolę w kształtowaniu postawy naukowej Federowskiego. Był on nie tylko dla niego przyjacielem i serdecznym towarzyszem, uczestnikiem wspólnych badań terenowych - był przede wszystkim inspiратorem jego poglądów naukowych i problematyki badawczej. Federowski nie miał odpowiedniego wykształcenia folklorystycznego czy raczej, jak się to wówczas mówiło, etnograficznego i ufając swemu uczonemu przyjacielowi szedł jego śladem, a zbierane przez siebie materiały porządkował, klasyfikował i komentował wedle zaleceń Karłowicza.

Mówiąc o postawie naukowej Federowskiego, nie można pominąć jego rysów charakteru. Niebываła cierpliwość badacza i żarliwość emocjonalna w stosunku do przedmiotu badań, sumiennność posunięta do tego stopnia, że unika selekcji materiału, szeroki zakres zainteresowań i zapał do pracy społecznej - są to cechy, które niewątpliwie spotkać można u wielu innych badaczy ówczesnej epoki, u Federowskiego jednak osiągnęły one wysokie natężenie i posunęły się niemal do granic egzaltacji. Był tytanem pracy i chyba najtrafniej - jeśli zechcemy określić jego postawę badawczą w jednym zdaniu - oddaje to znaleziona w jednej z teczek rękopisów Federowskiego luźna karteczka z sentencją "patientia omnia vincit"¹⁶.

W tym samym roku, tj. w 1889, poprzez Karłowicza nawiązał kontakt z Akademią Umiejętności, a w dwa lata później przekazał do wydawnictwa Akademii rękopis pierwszego tomu "Ludu białoruskiego"¹⁷. Federowski był kłopotliwym partnerem w pracach edytorskich. Autora od miejsca druku jego prac dzieliła granica państwowa /od 1897 roku zamieszkuje w Podolu w powiecie słonimskim/, co się ką-

czyło z opóźnieniem w otrzymywaniu korespondencji i odbitek. Nie bez znaczenia są także rysy indywidualne Federowskiego, jak brak zrozumienia dla potrzeby dyscypliny w pracach korektorskich czy wprowadzanie licznych zmian wynikających z niedoskonałości ówczesnej techniki przygotowania tekstu, bądź też z precyzowania przez samego autora już w czasie druku niektórych form transkrypcji.

W 1892 roku założył Federowski rodzinę, żeniąc się ze Stefanią Bitnerówną - córką ziemianina kieleckiego. Nadal mieszkając w majątku Podol w słonimskim, gromadził dużą ilość zbiorów z dziedziny kultury materialnej. Odtąd też nawiązał kontakty z Muzeum Rosyjskiego Towarzystwa Geograficznego w Troickosawsku /obecna nazwa Suche Bator/. W tym też okresie został przyjęty w szeregi Lwowskiego Towarzystwa Ludoznawczego. Od roku 1900 Federowski był członkiem Muzeum Rolnictwa i Przemysłu w Warszawie. W rok później Towarzystwo Numizmatyczno-Archeologiczne zaprasza go do swego grona.

W 1902 roku został Federowski delegatem Towarzystwa Opieki nad Polskimi Zabytkami Sztuki i Kultury na Białoruś, a zwłaszcza powiat słonimski.

Lata 1892-1903 stały się okresem systematyzowania i przepisywania nagromadzonych zapisów oraz robienia korekt. Oprócz materiałów przygotowanych do druku dla Akademii Umiejętności w tekach Federowskiego spoczywały olbrzymie zasoby, między innymi notatki z zakresu leksyki przygotowane jako uzupełnienie słownika białoruskiego Jana Nosowicza¹⁸ i pieśni. Ponadto sporządził rysunki strojów białoruskich, narzędzi i budynków, zbierał także zioła lecznicze. Drobne okruchy tych materiałów ogłosił w postaci osobnych artykułów w "Wiśle"¹⁹.

W 1904 roku zakończył się etap białoruski w życiu Federowskiego, który znalazł się w obliczu ruiny majątkowej. Przyczyniły się do niej zapewne zaniedbania z jego strony gospodarki rolnej, jak i niewątpliwie - wystąpienia robotniczo-chłopskie, które w okresie 1901-1904 wybuchły również w powiecie słonimskim. Przyszło mu więc pożegnać kraj, z którym się tak mocno związał, nie żył bowiem obok ludu białoruskiego, lecz wśród niego. Na lud patrzył oczywiście ze stanowiska inteligenta i ziemianina, jednakże żywił głębokie zrozumienie dla odrębności narodowej Białorusinów i daleki był od intencji ich polonizowania.

"Kończę 26-letni zawód ziemiański, aby choć tam nad Wisłą w Warszawie znaleźć kąć ciasny, ale spokojny dla umiłowanej od zarania życia pracy naukowej ... Nie miałem zresztą żadnego już wyboru i pobyt na Rusi Litewskiej dociągnąłem do ostatnich granic możliwości. Granice te wypadły wprawdzie na czasy okrutnie nieprzyjazne, ale ani już chwili dłużej nie można było wystać na starej placówce bez narażenia siebie i rodziny na ostatnią zgubę, a może też nawet i na straszniejszą od zguby osobistej klątwę ludzi, których bym musiał pozarywać"²⁰ - pisał 12 marca 1904 roku do Wandalina Szukiewicza.

Z wielkim багаżem notat, zapisów i wiedzy o Białorusi przeniósł się do Warszawy, w której osiadł na resztę swego życia. Tu poświęcił się zbieractwu i opracowaniu zgromadzonych materiałów etnograficznych.

W gorących latach wojny światowej zagadnienia polityczne wciągnęły go w swą orbitę. W latach 1916-1919 współdziałał na gruncie warszawskim z polskimi organizacjami nacjonalistycznymi: z Kołem Wielkiego Księstwa Litewskiego, Komitetem Białoruskim, Ligą Ziemi Zachodnich. Gruntownie zmienił wówczas swoje poglądy przeciwstawiając się narodowym dążnościom i aspiracjom Białorusinów.

Od 1920 roku podjął pracę w Wydziale Propagandy Wojska Polskiego, gdzie pisał - jak to sam wyznał - "odezwy, wiersze, marsze i piosenki do licznych czasopism, śpiewników, jednodniówek wydawanych przez tę instytucję"²¹. U schyłku życia, w 1921 roku, zostaje etatowym współpracownikiem Zakładu Etnologii Instytutu Nauk Antropologicznych Towarzystwa Naukowego Warszawskiego²².

Federowski zmarł 10 czerwca 1923 roku w Warszawie. Śmierć jego nie przeszła bez echa w ówczesnej prasie krajowej. Wzmianki o nim zamieściły liczne gazety warszawskie, takie jak: "Kurier Warszawski" /nr 162 i 191/, "Robotnik" /nr 159/, "Gazeta Poranna" /nr 184/ i inne.

"Lud białoruski" Federowskiego zachował trwałą wartość jako ogromny zespół materiału folklorystycznego, starannie zebranego na terenie 12 powiatów w ciągu lat 1877-1891, a dopełnionego drogą korespondencyjną w czasach późniejszych. Michał Federowski nie tylko uratował od zapomnienia wytwory kultury duchowej narodu białoruskiego, ale chciał również wykazać ich pokrewieństwo z innymi folklorami słowiańskimi, a przede wszystkim z ukraińskim. Zbieracz gospodarujący we wsiach białoruskich jako dzierżawca lub

administrator majątków, znając dobrze język swych chłopskich sąsiadów, umiał sobie znakomicie zorganizować prymitywny warsztat naukowy, a więc znaleźć dobrych informatorów i pomocników czy doradców ułatwiających mu pracę w dziedzinach, w których jako samouk był bezradny. Tak działo się ze stroną muzyczną tekstów pieśnicowych, tak ze skromną oprawą naukową, zwłaszcza z systematyką materiału, którą zawdzięczał znakomitemu pionierowi folklorystyki nowoczesnej Janowi Karłowiczowi.

Wart podkreślenia jest również fakt, że Federowski nie odrzucał tekstów drastycznych i co ważniejsze - nie "uprzywoiował" ich. Wiedział bowiem, iż próg wrażliwości w życiu wiejskim był całkiem odmienny od miejskiego czy inteligenckiego. Jego postawę trafnie określają wyznania: "Jeżeli nie zgromadziłem wszystkiego, to pewno zabrakło mi nie chęci, lecz możliwości"²³. ... "Chwyciłem się do tej pracy bez zarozumiałości ale z miłością do przedmiotu"²⁴.

2. Zainteresowania Federowskiego książką

W dziejach książki polskiej wiek XIX i początek XX charakteryzują się przede wszystkim staraniami o odszukanie i zabezpieczenie przed zniszczeniem zabytków piśmiennictwa polskiego. Nurt ten znalazł żywe odbicie w działalności Federowskiego. Jeszcze w czasie swych penetracji przed opuszczeniem "białoruskich rozłogów" zbierał po szlacheckich dworach i dworkach dokumenty historyczne. Ten kierunek zbieractwa spotęgował się po osiedleniu w Warszawie, otrzymywał bowiem w darze lub nabywał od z dawna spolonizowanych rodzin szlacheckich fragmenty zbiorów archiwalnych i pojedyncze "szpargały", ocalałe z różnych katastrof dziejowych lub których nie zdążył zniszczyć żab czasu i ludzkie niedbalstwo. Należy jednak zaznaczyć, że z konieczności /m.in. z powodu trudności materialnych/ akcenty zbierackie rozkładały się nieco inaczej na warszawskim bruku niż na Białorusi. Zbieracz przekształcił się w handlarza zabytkami i rzeczoznawcę na usługach możliwych kolekcjonerów, ponieważ na utrzymanie rodziny nie wystarczały zapomogi z Kasy im. Mianowskiego i skromne honoraria za druk materiałów i artykułów.

W swej pracy pośrednika w świecie kolekcjonerów miał do przezwyciężenia duże trudności. W Warszawie bowiem znalazł się wśród najprzedniejszych zbieraczy i znawców książek, rysunków, sztychów.

Ruchliwy ponad miarę, zakreślając zbyt szeroki krąg zainteresowań, niejednokrotnie nie mógł sprostać wysokim wymaganiom prawdziwego znawstwa. Brakowało mu też zmysłu handlowego wytrawnych antykwariuszy. Miał w sobie coś z entuzjastycznego amatora i zarazem dyletanta. Nie znał się dobrze ani na rzadkości, ani na wartości obiektów, które sprzedawał. Można było u niego nabyć za grosze np. rysunki Norwida, rzadkie sztychy i książki. Dużo czasu i energii poświęcał na drobiazgi. Robił wycinki z gazet, drukował ekslibrisy dla wszystkich członków swej rodziny i znajomych, fabrykował nawet ekslibrisy z pieczętek i drukowanych napisów, opatrywał egzemplarze przypiskami o ich rzekomych właścicielach lub twórcach, stosownie do upodobań swych klientów. Były to poczynania nieuczciwe o znamionach fałszerstwa. Czynił to zapewne po to, aby z jednej strony podnieść cenę książki, z drugiej zaś własny prestiż. Takie postępowanie Federowskiego dowodzi, że nie był on rzetelnym miłośnikiem książek, gdyż nie miał zrozumienia dla ich wartości bibliofilskiej i estetycznej. Prawdziwy bibliofil bowiem nigdy nie fałszowałby ekslibrisów czy też notatek proveniencyjnych. Federowski nie był lubiany przez swych kolegów, którzy wychuwali w jego postępowaniu brak wiedzy, szczerości i wyrachowanie.

Zainteresowanie Michała Federowskiego książką nie ograniczało się tylko do zajęć pośrednika i rzeczoznawcy. Jest on również autorem czterech artykułów z zakresu bibliofilstwa i kolekcjonerstwa.

Pisząc jedyny informator o zbiorze Dominika Wittke-Jeżewskiego²⁵, wskazuje na potrzebę opracowania katalogu grafiki polskiej i upowszechniania wszelkich zbiorów. W artykule tym nie ograniczył się tylko do przedstawienia kolekcji grafiki Dominika Wittke-Jeżewskiego w Głębokiem, lecz także wymienił znanych właścicieli podobnych zbiorów z XVIII, XIX i początku XX wieku /m.in. Czacy, Stanisław August Poniatowski, Józef Maksymilian Ossoliński, Czartoryscy, Działyńscy/. Pokrótce charakteryzuje je, a w niektórych przypadkach podaje ich losy. Wskazuje również motywy, jakimi kierują się zbieracze: zamiłowanie, obowiązek i próżność. Ceni wyłącznie kolekcjonerów, których cechuje wrażliwość, entuzjazm, patriotyzm i uparte dążenie do celu. Takimi zapewne cechami odznaczał się bibliofil Samuel Heft, którego życie i pasję opisał w kolejnym swym artykule²⁶.

Realizując wysunięte przez siebie postulaty informowania szerszego ogółu o istniejących zbiorach, przedstawił Federowski ar-

chiwum czerwonodworskie należące do hrabiego Benedykta Tyszkiewicza. Prawdziwość danych Federowskiego potwierdza późniejszy opis Edwarda Chwalewika zamieszczony w "Zbiorach polskich"²⁷. Szkoda, że Federowski ograniczył się tylko do przedstawienia archiwum, pomijając cenną bibliotekę i pozostałe zbiory.

We wszystkich swych artykułach, a szczególnie w publikacji pt. "Imieniny Chodźki. O lekkomyślnym niszczeniu starych dokumentów"²⁸, Federowski ostro krytykuje bezmyślne niszczenie zbiorów, nierzadko bardzo cennych. Swoje spostrzeżenia popiera licznymi przykładami. Przeciwstawił się także praktyce uprawianej przez, jak to określił, "współobywateli naszych semickiego pochodzenia", którzy sprzedawali na makulaturę wywiezione z opustoszałych dworców i dworków dokumenty. "Bez wątpienia wspaniałe jeszcze dałoby się utworzyć z tych "szpargałów" archiwum, które byłoby świadectwem minionych wieków"²⁹.

Nie mogąc pogodzić się z taką sytuacją, wysunął Federowski dość anachroniczny postulat ochrony zbiorów. Uważał, że znajdujące się w klasztorach i zaściankach cenne książki należy oddać w ręce prywatnych kolekcjonerów, którzy najlepiej uchronią je przed zgubą. Sądził, że dworek szlachecki /którego sam jeszcze wówczas był mieszkańcem/ jest niezniszczalną twierdzą, która przetrwa najgorszy nawet napór. Niewiara w państwową ochronę wynikała zapewne z ówczesnej sytuacji politycznej oraz z własnych obserwacji.

W 1912 roku stanowisko Federowskiego dotyczące ochrony zbiorów uległo zasadniczej zmianie, czego świadectwem może być protest skierowany do egzekutorów testamentu Zygmunta Glogera. W proteście tym chodziło o część archiwum /były to artykuły o treści archeologiczno-etnograficznej/, które złożył Federowski w Jeżewie z zastrzeżeniem, że po śmierci Glogera przejdzie ono na rzecz instytucji publicznej. Dowiedziawszy się o zamierzonej sprzedaży archiwum, postanowił swoje dary ofiarować Bibliotece Publicznej m.st. Warszawy. Żąda więc wydania tychże albo przesłania ich do Biblioteki. Żądanie etnografia zostało spełnione. Wynika z tego, że Federowski doszedł do wniosku, iż proponowany wcześniej program ochrony zbiorów jest nierealny lub niesłuszny. Wydaje mi się, że duży wpływ na to /tak jak poprzednio/ miała sytuacja polityczna. Konieczność ucieczki z białoruskiego dworku, nadzieja na odzyskanie niepodległości uświadomiły mu zapewne, że instytucje publiczne lepiej mogą zabezpieczyć i udostępnić zgromadzone zbiory. Po-

twierdzeniem tego może być także fakt, że sporą część własnej kolekcji przekazał instytucjom publicznym, aby mogła służyć nowym pokoleniom.

3. Zbiory Federowskiego

Michał Federowski w czasie swej 30-letniej działalności na Białorusi zgromadził bogate zbiory etnograficzno--archeologiczne oraz dość liczny, bo około trzytysięczny księgozbiór³⁰. W wyniku trudnej sytuacji materialnej, w jakiej znalazł się po roku 1904, zbiory swe, w tym także i książki, częściowo rozdał różnym instytucjom krajowym, m.in.: Muzeum Dzieduszyckich we Lwowie, Muzeum Przemysłu i Rolnictwa w Warszawie, Polskiemu Towarzystwu Krajoznawczemu - oddział piotrkowski i Towarzystwu Naukowemu Płockiemu, częściowo zaś sprzedał. Pozostawił sobie tylko fragment biblioteki, która liczyła około 1500 tytułów³¹. Podczas I wojny światowej biblioteka uległa dalszemu zmniejszeniu, ponieważ Federowski sprzedał część książek w antykwariacie "Światło"³².

Pierwotnie Federowski zamierzał obdarzyć po śmierci swoimi zbiorami i pozostałym księgozbiorem te instytucje naukowe, z którymi był za życia w kontakcie, a więc Akademię Umiejętności w Krakowie, Ossolineum we Lwowie, Towarzystwo Naukowe Warszawskie oraz przyjaciół z ostatniego okresu swego życia. Ostatecznie jednak księgozbiór, mapy Litwy i Białorusi, zbiory graficzne, wycinki prasowe, rękopisy przekazał Bibliotece Zakładu Etnologii Instytutu Nauk Antropologicznych i Etnologicznych Towarzystwa Naukowego Warszawskiego; materiały autobiograficzne /m.in. diariusz z lat 1898--1904/ i bibliograficzne do prac własnych ofiarował Stefanowi Dembememu, spuściznę rękopiśmienną pozostałą po zmarłym przyjacielu Józefie Tokarzewiczu - Marianowi Abramowiczowi, a zbiór map, broszur legionowych oraz medaliony i profile gipsowe - Janowi Homolickiemu. Druga wojna światowa uszczupliła zbiory po Michale Federowskim. Zginął zbiór przekazany Stefanowi Dembememu³³. Ocalał jednakże duży fragment rękopisów w Towarzystwie Naukowym Warszawskim przekazany w 1945 roku jako wieczysty depozyt do Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego³⁴.

Niewielka ilość materiałów stanowiących integralną część zbioru znajdującego się w Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego dostała się po wojnie do Archiwum Naukowego Polskiego Towarzystwa Lu-

doznawczego we Wrocławiu³⁵. Także Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie posiada drobną część spuścizny Michała Federowskiego³⁶. Są to listy od Kazimierza Przybysławskiego z lat 1910-1912, wycinki prasowe z lat 1888-1904 z artykułami dotyczącymi działalności Federowskiego, materiały warsztatowe dotyczące etnografii i folkloru Białorusi i Litwy, papiery rodziny Poleskich oraz fragmenty prac Michała Poleskiego.

Cała ta różnorodna spuścizna Michała Federowskiego jest cenna dla badań historycznych i etnograficznych ziem białoruskich. Stan zachowania dokumentów jest dobry.

Z pożogi wojennej ocalał także fragment księgozbioru etnografa. W Dziale Rękopisów Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie znajduje się inwentarz³⁷ Biblioteki Instytutu Nauk Antropologicznych i Etnologicznych Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, w którym zapisane zostały również tytuły książek należących do Michała Federowskiego. Na podstawie pracy magisterskiej Barbary Słomczewskiej³⁸ udało mi się ustalić miejsce przechowywania tego fragmentu księgozbioru Michała Federowskiego: mianowicie po 1945 roku trafił jako wieczysty depozyt do Biblioteki Zakładu Etnografii /obecnie Katedra Etnografii/ Uniwersytetu Warszawskiego, gdzie znajduje się do chwili obecnej. Pojedyncze egzemplarze książek przekazano również do Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego.

Zanim przejdę do omówienia księgozbioru, kilka słów o wspomnianym inwentarzu Biblioteki Instytutu Nauk Antropologicznych i Etnologicznych Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. Jest to książka w oprawie półpłóciennej o wymiarach 40 x 25 cm. Liczy 360 stron liczbowanych /zapisanych/ i 340 nieliczbowanych. Pismo jest odręczne, staranne. Inwentarz nie posiada żadnej karty tytułowej, brak też roku, w którym został założony /w każdym razie przed 1939 rokiem/. Jedynie analiza treści i pieczętki /na stronie 213/ pozwoliły ustalić właściciela. Zapis w inwentarzu jest uproszczony; w rubrykach podano: numer i sygnaturę, numer woluminu, tytuł /skrótowy/, sposób /zakup, wymiana, dar/ i źródło nabycia, wartość, uwagi. Do inwentarza wpisanych jest 4313 pozycji. Niestety, nie udało mi się ustalić, do kiedy był prowadzony.

Wśród pozycji omawianego inwentarza, znajduje się 288 książek w 416 woluminach, należących do zbioru etnografa³⁹. Księgozbiór zachowany w Katedrze Etnografii jest jednak niekompletny w stosunku do pozycji podanych w inwentarzu. Część brakujących książek

najprawdopodobniej zaginęła w czasie działań wojennych, część zaś zagubili użytkownicy biblioteki już po wojnie /pozycje nr 3, 14, 22, 118, 144, 262/⁴⁰.

Na podstawie zachowanego zbioru i zapisu inwentarzowego możemy stwierdzić, że jest to księgozbiór humanistyczny o charakterze warsztatowym. W jego skład wchodzi książki wydane w XIX i na początku XX wieku. Wyjątek stanowi pozycja nr 7. Jest to książka pt. "Opisy Turków y Tatarow przez Barona de Tott z Francuskiego języka przełożona" wydana w latach 1789-1790 w Warszawie przez Drukarnię Nadworną I.K. Mości I KEN. Są to dwa współoprawne w półskórek tomy, dobrze zachowane. Na karcie przedtytułowej widnieje zrobiony ręką Federowskiego zapis "Rzadkość - marek 12". Książka ta nie posiada innych znaków własnościowych, które mogłyby wskazać jej poprzednich właścicieli. Według Estreichera, książkę tę posiadały biblioteki: Czartoryskich, Jagiellońska, Krasińskich, Ossolińskich i Zielińskich. Ciekawą jest więc rzeczą, w jaki sposób trafiła do zbioru etnografa. Przypuszczalnie Federowski zakupił ją w antykwariacie bądź też na aukcji, na co może wskazywać podana przez niego cena.

Obecnie Centralny Katalog Biblioteki Narodowej notuje egzemplarze tej książki w następujących bibliotekach: Narodowej, Kórnickiej, Jagiellońskiej, Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Wojewódzkiej i Miejskiej Bibliotece Publicznej im. Łopacińskich w Lublinie, Poznańskiego Towarzystwa Nauk, Ossolineum, Czartoryskich, Płockiego Towarzystwa Naukowego, Warszawskiego Seminarium Duchownego i Uniwersytetu Warszawskiego. Jak więc z tego wynika, książka ta nie jest tak rzadka, jak sądził Federowski.

W zarejestrowanej części księgozbioru Federowskiego dominujące miejsce zajmują książki z zakresu historii, archeologii i etnografii. W mniejszej ilości reprezentowane są pozycje z geografii, przyrody, językoznawstwa i historii książki.

W dziale historii spotykamy m.in. publikacje zawierające interesujący i cenny materiał historyczno-etnograficzny. Są to prace autorstwa Łukasza Gołębiowskiego, dotyczące historii gier i zabaw różnych stanów oraz ubiorów. Inną charakterystyczną pozycją jest książka "Prawda ruska" /poz. nr 37/ wydana, tłumaczona i skomentowana przez badacza prawa ruskiego Ignacego B. Rakowieckiego. W pracy tej, szeroko stosując metodę porównawczą, dowodził wspólnej genezy praw słowiańskich. Stwierdzenie jego dało impuls do

podjęcia badań w tym zakresie. Nie można pominąć tu prac Teodora Narbutta /poz. nr 12, 13/ i Józefa Jaroszewicza /poz. nr 129/. Książki te zawierają próbę, acz mało krytyczną, ujęcia całości dziejów politycznych Litwy.

Z dziedziny archeologii w księgozbiornie Federowskiego znajdują się książki pióra tak znakomitych badaczy starożytnych, jak bracia Konstanty i Eustachy Tyszkiewiczowie /poz. nr 14, 15, 114, 236/ oraz uznanego za bardzo zdolnego i postępowego naukowo starożytnika Józefa Ignacego Kraszewskiego. Posiadana przez etnografa praca Kraszewskiego jest pierwszą polską syntezą pradziejów ziem słowiańskich /poz. nr 103/. Na wyróżnienie zasługują również rozprawy Adama Honorego Kirkora, pisującego często pod pseudonimem Jana ze Śliwina /poz. nr 109, 123, 286/. Oprócz prac autorów polskich, zgromadził Federowski także znaczące publikacje autorów rosyjskich, m.in. wybitnego archeologa Wandalina Szukiewicza /poz. nr 284/.

Zainteresowania naukowe Federowskiego skupiły się przede wszystkim na etnografii. Z tego zakresu zgromadził największą liczbę cennych dla tej dyscypliny wiedzy książek. Czołowe miejsce zajmują tu prace jego znakomitych nauczycieli, tj. Jana Karłowicza /poz. nr 189, 207, 235, 244, 263/, Zygmunta Glogera /poz. nr 110, 111, 159, 161, 165, 166, 177, 242, 243, 285/ i Oskara Kolberga /poz. nr 280/, stanowiące przełom w dziejach etnografii polskiej.

Federowski posiadał również książki etnograficzne o charakterze syntetycznym. Zaliczyć do nich należy prace Łukasza Gołębiewskiego /poz. nr 171/ i Kazimierza Władysława Wójcickiego /poz. nr 27, 85, 148, 176/. Stanowią one przykłady panującej wówczas tendencji poszukiwania śladów dawnej słowiańskiej przeszłości w kulturze chłopstwa polskiego czy ludności wiejskiej innych narodów słowiańskich.

W dziale tym nie można pominąć publikacji pióra Wacława Michała Zalewskiego, występującego pod pseudonimem Wacława z Oleska /poz. nr 118/. Jest to największy do czasów Kolberga zbiór pieśni, które poprzedzone zostały dojrzałą rozprawą teoretyczną.

Na uwagę zasługują także prace Wacława Aleksandra Maciejowskiego /poz. nr 139, 211/, który w latach czterdziestych XIX w., jako jeden z pierwszych, słusznie dostrzegł zjawisko przemiany kultury ludowej.

Kolejnymi wartościowymi publikacjami etnograficznymi znajdującymi się w księgozbiørze Federowskiego są prace geologa Ludwika Zejsznera /poz. nr 164/ oraz Ryszarda Wincentego Berwińskiego /poz. nr 221/, który sformułował własne postulaty badawcze, odpowiadające już w pełni nowoczesnym wymogom nauki. Warto tu jeszcze wymienić takie nazwiska, jak: Teodor Tripplin, Romuald Zienkiewicz, Aleksander Jelski, Antoni Mierzyński, Jan Czeczot i Joachim Lelewel, których dzieła weszły w skład omawianego księgozbiøru. Posiadanie przez Federowskiego książek tych autorów świadczy o tym, że chciał on zgromadzić najlepszą literaturę z dziedzin, którymi się szczególnie interesował.

Spośród autorów rosyjskich, godne wzmianki są publikacje Jewfiemija Karskiego. Jako etnograf-samouk w swojej pracy badawczej posługiwał się Federowski różnego rodzaju instrukcjami i wskazówkami "dla zbierających rzeczy ludowe". Znajduje to odbicie w jego księgozbiørze /poz. nr 178, 179, 180, 181, 206, 207/. Aby poznać życie i obyczaje ludności białoruskiej, musiał Federowski dobrze opanować jej język. Nic więc dziwnego, że w księgozbiørze etnografa nie zabrakło pozycji z zakresu językoznawstwa. Warta podkreślenia jest praca pióra Walentego Skorochoða-Majewskiego /poz. nr 59/. Wprawdzie dotyczy ona języka sanskryckiego, ale jest jedną z pierwszych publikacji z zakresu gramatyki porównawczej.

Z dziedziny geografii zgromadził Federowski m.in. opisy mniejszych jednostek terytorialnych, jak: gubernie, województwa, powiaty /poz. nr 32, 45, 100, 101, 110, 111, 259/. W pracach tych przedstawiane były na tle warunków fizycznych zarówno zasoby naturalne, jak i kultura ludności. Przyszłowiecało im w znacznej mierze patriotyczne dążenie do wšernego obrazowania kraju.

W dziale przyrody, a zwłaszcza botaniki, podobnie jak i wcześniej omówionych, znajdują się prace autorstwa wybitnych badaczy, a mianowicie Józefa Jundziłła /poz. nr 18/ i Józefa Geralda-Wyżyckiego /poz. nr 17/.

Badania etnograficzne nie były jedynym zajęciem Federowskiego. Przez długi okres utrzymywał się z prowadzenia dzierżawionych majątków ziemskich. W swojej bibliotece zgromadził więc książki dotyczące leśnictwa /poz. nr 19/ i rolnictwa /poz. nr 50/. Są to pozycje wartościowe, charakterystyczne dla okresu, w którym powstały. Poruszają aktualne problemy i zagadnienia. Propagują nowoczesne metody gospodarowania.

Michał Federowski już w czasie swych penetracji naukowych na Białorusi, a zwłaszcza w warszawskim okresie swego życia interesował się także zbieraniem starych dokumentów historycznych. Kolejną reprezentowaną w księgozbiorze dziedziną wiedzy jest więc historia książki. Do ważniejszych pozycji z tego zakresu zaliczyć należy książki pióra Mathiasa Bersohna /poz. nr 89/, Aleksandra Przeździeckiego /poz. nr 229/, Hieronima Łopacińskiego /poz. nr 256/.

Uzupełnienie zbioru stanowią sprawozdania, zestawienia i czasopisma, przede wszystkim o tematyce archeologiczno-etnograficznej oraz, jak byśmy to dzisiaj określili, księgozbiór podręczny obejmujący: Bibliografię polską XV-XVI stulecia i XIX stulecia - Karola Estreichera /poz. nr 224, 225/, encyklopedie /Stanisława Platera: Małą Encyklopedię polską /poz. nr 216/ i Wielką Encyklopedię Powszechną Ilustrowaną /poz. nr 81/ oraz Samuela Bogumiła Lindego: "Słownik języka polskiego" /poz. nr 82/ i słowniki języka białoruskiego /poz. nr 87, 249/. Jak więc widzimy, są to pozycje podstawowe.

Stan zachowania księgozbioru przedstawia się różnie. Przeważają jednak egzemplarze mniej lub bardziej zniszczone zarówno przez późniejszych użytkowników, jak też przez zbieracza, dla którego były podstawowym warsztatem pracy.

Federowski nie był wrażliwy na estetyczne wartości książki. Większość pozycji wydana jest na złym gatunkowo papierze, w niezbyt starannej szacie graficznej. Nie przeoprawiał on również swego zbioru. Spotykamy tu oprawy bardzo różne - od półskórkowych, poprzez papierowe, kartonowe, płócienne i półpłócienne, aż do książek bez jakiegokolwiek oprawy.

Gromadzone książki, poza nielicznymi wyjątkami, oznaczał Federowski cynkowym ekslibrisem, który nie przedstawia większych wartości artystycznych, ale znakomicie odzwierciedla zainteresowania i osobowość właściciela. Jest stylizowany - ludowy. Oprócz ekslibrisu, występują również prostokątne pieczętki /ze zbioru M. Federowskiego; z księgozbioru Michała Federowskiego/. Najczęściej występują oba te znaki własnościowe. Federowski ograniczył się tylko do wyżej wymienionego sposobu oznaczania swych książek. Nie stosował żadnego innego sygnowania. Spotykamy jedynie wcześniejsze i późniejsze oznaczenia Biblioteki Instytutu Nauk Antropologicznych i Etnologicznych Towarzystwa Naukowego Warszawskiego



Exlibris Michała Federowskiego

i Biblioteki Katedry Etnografii Uniwersytetu Warszawskiego.

Michał Federowski, gorliwy zbieracz przedmiotów ludowych, zyskał sobie uznanie wśród przyjaciół, a także autorów książek, które weszły w skład jego biblioteki. Potwierdzeniem tego są dedykacje /poz. nr 89, 94, 126, 156, 202, 263, 278/, z których jedną dla przykładu zacytuję: "Szanownemu i wielce mi łaskawemu Panu Michałowi Federowskiemu w uznaniu Jego pracy na polu ludoznawstwa przesyła zbieracz Hieronim Łopaciński"⁴¹ /poz. nr 95/.

Na wstępie tego rozdziału pisałam o warsztatowym charakterze zbioru. W przekonaniu tym utwierdzają mnie jeszcze występujące w 18 pozycjach liozne, umieszczone na marginesach, wyklejkach, kartach przedtytułowych bądź w górnym marginesie stron robione ołówkiem, notatki oraz podkreślone w tekście pojedyncze wyrazy lub całe zdania /poz. nr 10, 11, 52, 55, 57, 73, 77, 83, 99, 116, 148, 150, 174, 175, 178, 189, 207, 277/. Zapisy te mają znaczenie praktyczne. Są to: hasła, główne myśli, regesty⁴², a także numery stron, na których znajduje się coś ważnego i godnego uwagi właściciela.

W okresie warszawskim swego życia sporo czasu spędził w księgarniach, antykwariatach i na różnego typu aukcjach. Nic więc dziwnego, że w niektórych książkach podaje ceny antykwaryczne danych egzemplarzy. Zapis umieszczony jest bądź na wyklejce, bądź na karcie przedtytułowej /poz. nr 2, 17, 18, 174, 205, 212, 214, 245/. Warto zwrócić uwagę na to, że Federowski do robienia notatek marginalnych używał ołówka, cenę książek pisał natomiast atramentem. Może wartość materialną książki traktował jako rzecz szczególnie ważną, godną podkreślenia i uwiecznienia.

Przeglądając kolejne pozycje, trafiłam także na egzemplarze, w których umieszczona jest krótka informacja właściciela, w jaki sposób książka trafiła do jego biblioteki. Była to przede wszystkim wymiana z zięciem Zygmunta Glogera doktorem Janem Kozubowskim /niestety, nie podaje, jakie książki oddał w zamian za poz. nr 105, 210, 272, 281/ oraz Zygmuntem Wolskim, któremu ofiarował dwa autografy Marii Konopnickiej /poz. nr 32/. Dość ciekawy wydaje się zapis znajdujący się w pozycji nr 214, a brzmi on następująco: "Egzemplarz niniejszy kupiłem sobie w ant. "Światło" na kolędę. Zapłaciłem kp. 40 d. 23 XII 1915". Nawet i tego typu wiadomość uważał za wartą utrwalenia.

W skład księgozbioru etnografa wchodzi również książki należące uprzednio do bibliotek innych osób, a mianowicie: Ludwika Korotyńskiego /poz. nr 62, 112, 113, 182, 188, 211, 234, 275, 258/, Zygmunta Glogera /poz. nr 100, 105, 210, 272, 281/, Adolfa Bitnera /poz. nr 31/, Zdzisława Bitnera /poz. nr 142/, hr. Konstantego Tyszkiewicza /poz. nr 21, 25/, Zygmunta Wolskiego /poz. nr 32, 183/ i Michała Ostromięckiego /poz. nr 17/. Świadczą o tym znaki własnościowe w postaci pieczętek lub dedykacje autorów książek dla ww. osób.

Moje rozważania nad księgozbiorem Michała Federowskiego chciałabym uzupełnić informacjami zaczerpniętymi z artykułu podpisanego inicjałem B. pt. [Zbiory Michała Federowskiego], który zamieszczony jest w czasopiśmie "Kraj" z 1901 roku, kiedy właściciel przebywał jeszcze na Białorusi. Według autora, etnograf posiadał wówczas w swoich zbiorach 45 rzadkich rękopisów z XVII i XVIII wieku; mowy na Sejmie Czteroletnim, różne druki od czasów saskich do 1831 roku, rękopisy z archiwum Mokrzyckich w Urbanowszczyźnie, 3000 dokumentów i 600 listów prywatnych z XVII i XVIII wieku z archiwów Paców, Pocięjów, Sapiehów i Chreptowiczów. Z archiwum Chreptowiczów posiadał także: statut Leona Mamenicza z 1614 roku, Statuty litewskie różnych wydań. Z archiwum Wojniłłowiczów zabrał 1577 listów masonów. Zgromadził także: kilkadziesiąt rodowodów szlachty litewskiej wraz z herbami wydanych w pierwszej połowie XIX wieku przez Wilczyńskiego; manuskrypty z XVIII wieku pt. "Krótkie zebranie wszystkich książąt", "Mixta" i "Rejestr archiwum metropolitarnego całej Rusi" z 1768 roku⁴³ oraz 6 tek zawierających około 1100 ciekawych autografów.

Zebrane przez Federowskiego dokumenty archiwalne stanowiły dla niego cenne źródło do poznania życia i obyczajów w przeszłości. Włączając do swojego księgozbioru archiwalia, chciał jednocześnie zabezpieczyć je przed zniszczeniem i ludzkim niedbalstwem.

Na podstawie ocalałego niewielkiego fragmentu księgozbioru Federowskiego trudno wnioskować o nieporównywalnie większej całości. Jednak właśnie ta kolekcja była widocznie najbliższa właścicielowi, skoro zachował ją do śmierci, pozbywszy się uprzednio większości własnych książek.

Podsunowując analizę zachowanej części zbiorów mogę stwierdzić, że Federowski księgozbiór swój traktował jako źródło uzupełnienia wiedzy oraz materiału empirycznego zdobytego w czasie

pracy terenowej. Książka stanowiła dla niego jedno z podstawowych narzędzi pracy. Był czytelnikiem pilnym; starał się gromadzić publikacje dotyczące najnowszych osiągnięć wiedzy. Czytał więc i przyswajał sobie literaturę naukową z różnych dziedzin, zarówno polską, jak i rosyjską. Wprawdzie pokolenie popowstaniowe żywiło niechęć do posługiwania się lekturą rosyjską czy to z zakresu literatury pięknej, czy też naukowej, ale Federowski niewątpliwie należał pod tym względem do wyjątków.

Zgromadził przede wszystkim książki dotyczące terenów, które penetrował i które go interesowały. Są to pozycje wartościowe, znaczące, często o charakterze rozpraw naukowych. Autorami wielu z nich byli wybitni badacze i znawcy przedmiotu. Brak jednak pozycji z literatury obcej /niemieckiej, angielskiej/ oraz monumentalnych dzieł teoretycznych i ogólnych. Nie była to z pewnością biblioteka konesera ni luminarza o szerokich możliwościach i horyzontach, lecz skromnego szperacza, który jednak zapalem i pracą osiągnął imponujące rezultaty.

4. Spis książek darowanych przez Michała Federowskiego, spisanych w inwentarzu Biblioteki Instytutu Nauk Antropologicznych i Etnologicznych Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, przechowywanym w Dziale Rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego

Jak już wspomniałam, w inwentarzu zanotowanych jest 288 książek w 416 woluminach należących do księgozbioru Michała Federowskiego. Spośród wymienionej liczby książek udało mi się obejrzeć 193 pozycje, w których opisach podaję sygnaturę oraz uwagi. Opis pozycji otwiera numer inwentarzowy, który w Bibliotece Instytutu Nauk Antropologicznych i Etnologicznych Towarzystwa Naukowego Warszawskiego odpowiadał sygnaturze książki. Po nim następuje liczba porządkowa umieszczona w klamrze kwadratowej. Następnie podane jest: nazwisko autora, skrócony tytuł, numer pojedynczego tomu, miejsce i rok wydania, ilość tomów w przypadku wydawnictwa wielotomowego, siglum biblioteczne wraz z obecną sygnaturą /gdy egzemplarz nie jest przechowywany w Bibliotece Katedry Etnografii Uniwersytetu Warszawskiego, jeżeli zaś znajduje się w bibliotece - podana jest sama sygnatura/ oraz notatka o stanie zachowania i proveniencji egzemplarza.

Rozwiązane przeze mnie niektóre nazwiska i imiona bądź też miejsca i lata wydania ujęte zostały w nawiasy kwadratowe. Niestety nie udało mi się rozwiązać wszystkich imion bądź kryptonimów. W pozycjach nr 4, 39, 52, 62, 87, 88, 104, 105, 117, 188, 196, 210, 217, 264, 274 na karcie tytułowej książki podana jest tylko pierwsza litera imienia autora i nie przyniosły pozytywnego rezultatu poszukiwania bibliograficzne ani katalogowe. Niepełne są również opisy bibliograficzne pozycji nr 30, 34, 40, 60, 107, 145, 147, 184, 185, 186, 213, 215, 247, 248, 249, 254, 255, 265, 266, 267, 273, 283, 287, ponieważ książek tych nie rejestrują ww. źródła informacyjne. W przypadku pozycji nr 190 opis dzieła pokrywa się z opisem Estreichera.

Opisy książek ułożyłam w kolejności numerów inwentarzowych, którym przypisałam liczbę porządkową.

- 1 [1] Jelski Aleksander: Zarys obyczajów szlachty w zestawieniu z ekonomiką i dolą ludu w Polsce i Litwie.
Kraków 1897; Egz. BUW 208062; Prow.: Michał Federowski
- 20 [2] Ciszewski Stanisław: Krakowiacy. T. 1 Kraków 1894;
TNW 953₁; Pieczętka: Michał Federowski; Prow.: Michał Federowski
- 424 [3] Suesser Ignacy: Rasowość Żydów w świetle najnowszych badań. Lwów 1891; TNW 226
- 425 [4] Walczewski Z.R.: Społeczeństwo rodowe. Wyd. III. Londyn 1903; TNW 227
- 449 [5] Mylke Wilhelm: Myśliwstwo krajowe. Warszawa 1843; TNW 725;
Pieczętka: Michał Federowski
- 453 [6] Weryha Władysław: Podania łotewskie. Warszawa 1892; TNW 734; Pieczętka i exlibris: Michał Federowski
- 455 [7] Tott baron de: Opisy Turków y Tatarów. Warszawa: Druk. Narodowej I. K. Mości i K.E.N. 1789
Estr. XXXI, 262
TNW 719_{1,2}; Prow.: Michał Federowski; Exlibris: Michał Federowski
- 460 [8] Gliński A [ntoni] J [ózef]: Bazarz polski. [Wilno 1881]
T.1-2; 270

- 571 [9] Huxley [Thomas Henry] : Stanowisko człowieka w przyrodzie. Warszawa 1874; Egz. BUW 478292; Exlibris: Michał Federowski
- 572 [10] Brückner Aleksander: Starożytna Litwa. Warszawa 1904; TNW 623; Pieczętka i exlibris: Michał Federowski
- 573 [11] Kraszewski Józef Ignacy: Obrazy z życia i podróży. Wilno 1842. T. 1-2; TNW 697_{1,2}; Pieczętka i exlibris: Michał Federowski; Prow.: Michał Federowski
- 574 [12] Narbutt Teodor: Dzieje starożytne narodu litewskiego. Wilno 1835, 1837, 1838: T. 1-3
- 575 [13] Narbutt Teodor: Dzieje narodu litewskiego w krótkości zebrane. Wilno 1847; TNW 592; Pieczętka i exlibris: Michał Federowski
- 576 [14] [Tyszkiewicz Eustachy] : Opisanie powiatu borysowskiego. Wilno 1847; TNW 1071
- 577 [15] Tyszkiewicz Konstanty: O kurhanach na Litwie i Rusi Zachodniej. Berlin 1868; Egz. BUW 4.1.8.11.; Prow.: Michał Federowski
- 578 [16] Linde Samuel Bogumił: O Statucie Litewskim ruskim językiem i drukiem wydany. Warszawa 1816; Egz. BUW 4.14.5.22.; Pieczętka: Michał Federowski
- 579 [17] Gerald-Wyżycki Józef: Zielnik ekonomiczno-techniczny. T.1. Wilno 1845; TNW 21₁; Pieczętka: Michał Federowski, Michał Ostromecki; Józef Gerald-Wyżycki; exlibris: Michał Federowski; Prow.: Michał Federowski
- 581 [18] Jundziłł Józef: Opisanie roślin na Litwie, Wołyniu, Podolu i Ukrainie dziko rosnących jako i oswojonych. Wilno 1830; TNW 714; Pieczętka i exlibris: Michał Federowski; Prow.: Michał Federowski
- 582 [19] Połujański A [leksander]: Opisanie lasów Królestwa Polskiego i guberni zachodnich Cesarstwa rosyjskiego. Warszawa 1856, T. 1-4.
- 583 [20] Skirmuntt Konstancja: Nad Niemnem i nad Bałtykiem w zaranu dziejów. Warszawa - Kraków 1897, 1903, T. 1-2; TNW 685₁₋₂; Pieczętka: Michał Federowski

- 584 [21] [Czeczot Jan]: Piosnki wieśniacze z nad Niemna i Dźwiny. Wilno 1839; TNW 554; Pieczętka: Michał Federowski, hr. Konstanty Tyszkiewicz; Exlibris: Michał Federowski
- 585 [22] Zienkiewicz Romuald: Piosnki gminne. ludu pińskiego. Kowno 1851; TNW 1134
- 586 [23] Czeczot Jan: Piosnki wieśniacze znad Dźwiny. Wilno 1840; TNW 1152.
- 587 [24] Czeczot Jan: Piosnki wieśniacze z nad Niemna, Dniepra i Dniestra. Wilno 1845; TNW 988
- 588 [25] [Czeczot Jan]: Piosnki wieśniacze z nad Niemna i Dźwiny. Wilno 1844; TNW 800; Exlibris: Michał Federowski; Pieczętka: hr. Konstanty Tyszkiewicz, Jan Czeczot; dedykacja autora dla hr. Tyszkiewicza
- 589 [26] Żernicki-Szeliga Emilian: Die polnischen Stammwappen ihre Geschichte und ihre Sagen. Hamburg 1904; Egz. BUW 9.13.8.44; Pieczętka: Michał Federowski
- 590 [27] Wójcicki Kazimierz Władysław: Obrazy starodawne. Warszawa 1843
- 591 [28] Kraszewski Józef Ignacy: Litwa - starożytne dzieje, ustawy, język, wiara, obyczaje, pieśni. Warszawa 1847, 1850, T. 1-2
- 592 [29] Sbornik "pamjatnikov" narodnogo tvorcestwa v Se verno - zapadnom krae. V. 1 Vilno 1866; TNW 428₂
- 595 [30] Rómer M.: Litwa. Lwów 1908
- 596 [31] Chojecki Edmund: Czechja i Czechowie przy końcu pierwszej połowy XIX wieku. T. 1 Berlin 1847; TNW 434; Pieczętka: Adolf Bitner
- 597 [32] Rulikowski Edward: Opis powiatu kijowskiego. Kijów - Warszawa 1913; TNW 681; Prow.: Michał Federowski
- 598 [33] Maciejowski Wacław Aleksander: Historia włościan. Warszawa 1874; Egz. BUW 17.16.2.61
- 599 [34] L.P.: Opisanie województwa poznańskiego. Paryż 1841
- 630 [35] Brafmann: Żydzi i Kahały. Lwów 1877

- 602 [36] Sbornik otde lenja russkago jazyka i slovesnosti. Imper. Akad. Nauk. T. 12 Petersburg 1874-1875
- 603 [37] Rakowiecki Ignacy: Prawda Ruska. Warszawa 1820-1822, T. 1-2; Egz. BUW 5.9.6.33; Prow.: Michał Federowski
- 605 [38] Boplan : Opisanije Ukrajny. Petersburg 1832
- 606 [39] Batjuškov" P.N.: Be koryssija i Litwa. Petersburg 1890; TNW 1095
- 607 [40] Sementovskij A.M.: Pamjatnaja kniżka vilenskago general" - gubernatorstva na 1868 g. Petersburg 1868
- 620 [41] Smoleński Władysław: Drobną szlachta w Królestwie Polskim. Warszawa 1885; TNW 460; Pieczętka: Michał Federowski
- 627 [42] Syrokomla Władysław: Wycieczki po Litwie. Wilno 1857, T. 1-2; TNW 640; Pieczętka i exlibris: Michał Federowski
- 631 [43] Siemieński Luojan: Legendy polskie, ruskie, litewskie. [b.m.r.w.] ; TNW 375; Pieczętka i exlibris: Michał Federowski
- 632 [44] Kraszewski Józef Ignacy: Pomnik do historii obyczajów w Polsce w XVI i XVII wieku. Warszawa 1843
- 633 [45] Buszyński Ignacy: Opisanie historyczno-statystyczne powiatu rosieńskiego. Wilno 1874; Egz. BUW 46759; Exlibris: Michał Federowski
- 634 [46] [Pietraszewski Baltazar]: Słowianie w badaniach początkowych historii powszechnej. [b.m.r.w.] ; 282a
- 635 [47] Groza Aleksander: Kupajło - wspomnienie z r. 1812. Wilno 1842; TNW 781; Pieczętka i exlibris: Michał Federowski
- 636 [48] Barszczewski Jan: Szlachcic Zawalnia czyli Białoruś w fantastycznych opowiadaniach. Petersburg 1844-1846, T. 1-4; Egz. BUW 17.6.1.71.
- 637 [49] Kossakowski Kalikst: Gramatyka języka żmudzkiego. Wilno 1832; Egz. BUW 14.1134; Pieczętka: Michał Federowski
- 638 [50] Narbutt Teodor: Uprawa lnu, konopi i innych roślin włóknistych. Wilno 1833; TNW 549; Pieczętka: Michał Federowski

- 639 [51] [Pietraszewski Baltazar]: Słowianie byli świadkami i obrońcami ubóstwa i pierwszej kultury europejskiej. Warszawa 1855; 274; def.: brak karty tytułowej
- 641 [52] Szafarzyk P.J.: Słowiański narodopis. Wrocław 1843; TNW 559; Pieczętka i Exlibris: Michał Federowski
- [53] Xenofont: Cynegetyk czyli łowiectwo [b.m.r.w.]; TNW 687; Pieczętka: Michał Federowski
- 693 [54] Wasilewski Zygmunt: Jagodne - zarys etnograficzny. Warszawa 1889; TNW 741; Pieczętka: Michał Federowski
- 694 [55] Kiciński Bruno: Poezje myśliwskie. T. 2 [b.m.r.w.]; TNW 807₂; Pieczętka i Exlibris: Michał Federowski
- 695 [56] Raczyński Edward: Podróż Kontryma po Polesiu. Poznań 1839
- 696 [57] Ochorowicz Julian: Pierwiastki charakteru narodowego. Warszawa 1907; TNW 694; Prow.: Michał Federowski
- 697 [58] Czerski Stanisław: Opis żmudzkiej diecezji. Wilno 1830
- 698 [59] Majewski W[alenty] S[korochoń]: Rozprawy o języku sanskryckim. Warszawa 1816
- 699 [60] F.N.: Wołyń i jego mieszkańcy w r. 1863. Drezno 1870; 267
- 700 [61] Tripplin Teodor: Wycieczki po stokach galicyjskich i węgierskich Tatarów. Warszawa 1856, T. 1-2; Egz. BUW 4.6.7.7.
- 701 [62] Legasov S.F.: Mołodoj Čumak. Moskwa 1884; TNW 788; Pieczętka: Ludwik Korotyński
- 702 [63] Cińciała Andrzej: Przysłowia, przypowieści i ciekawsze zwroty językowe ludu polskiego na Śląsku. Cieszyn 1885; TNW 748; Pieczętka: Michał Federowski
- 703 [64] Kosiński Adam: Miasta, wsie i zamki polskie. Wilno 1851, T. 1-3; TNW 733_{2,3,4}; def.: brak T. 1
- 704 [65] Przechadzka po Łowiczu. Łowicz 1883
- 705 [66] Chądzyński Jan Nepomucen: Opisy miast starożytnych. Warszawa 1856; Egz. BUW 4.4.8.18

- 706 [67] Chociszewski Józef: Malowniczy opis Polski. Inowrocław 1907
- 707 [68] Lewicki J [Józef]: Gramatyka języka ruskiego w Galicji. Przemyśl 1834
- 708 [69] Sawicki M.P.: Żydzi i ich dzieje. Warszawa 1865
- 709 [70] Święcicki Tomasz: Opis starożytnej Polski. Kraków 1861, T. 1-2; TNW 1101; def.: brak T. 1
- 710 [71] Kamiński Stanisław: Chłop polski i jego gawędy w dosłownem orzeczu ludu naszego nad Sanem. Warszawa 1862; TNW 202; Pieczętka: Michał Federowski
- 711 [72] Wiczkowski Józef: Lwów. Lwów 1907; Egz. BUW 104664
- 713 [73] Tripplin Teodor: Dziennik podróży po Litwie i Żmudzi odbytej w 1856 r. Wilno 1858; T. 1-2; TNW 542₁; def.: brak T. 2; Pieczętka i Exlibris: Michał Federowski
- 714 [74] Dodatek do "Śpiewnika Kościelnego". [b.m.w.] 1842; TNW 673; Prow.: Michał Federowski
- 716 [75] Gwagnin A. z Werony: Z kroniki sarmacji europejskiej. Kraków 1860
- 717 [76] Udziela Marian: Medycyna i przesady lecznicze ludu polskiego. Warszawa 1891; TNW 745; Pieczętka: Michał Federowski
- 719 [77] Dalja Vladimir: Posloviocy Russkago Naroda - sbornik. Moskwa 1879, T. 1-2; TNW 12_{1,2}; Pieczętka i Exlibris: Michał Federowski
- 754-770 [78] Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej. Kraków 1893, T. 1-17; Egz. BUW 64238
- 771-790 bez 789 [79] Wisła. Warszawa 1887-1905, T. 1-19
- 815 [80] Kolberg Oskar: Pieśni ludu polskiego. Warszawa 1857
- 873 [81] Wielka Encyklopedia Powszechna Ilustrowana. Warszawa 1890-1902, T. 1-29
- 874 [82] Linde Samuel Bogumił: Słownik języka polskiego. Lwów 1854-1860, T. 1-6; Egz. BUW 198631; Pieczętka: Michał Federowski

- [83] Biełaruski Kalendar "Našaje Niwy" na 1911 hod. Wilno 1911; TNW 1015₂; Pieczętka: Michał Federowski
- 1053 [84] Jankowski Czesław: Powiat oszmiański. Petersburg 1896-1900, T. 1-4; Egz. BUW 103252; Prow.: Michał Federowski
- 1055 [85] Wójcicki Kazimierz Władysław: Klechdy. Warszawa 1876
- 1056 [86] Brzozowski Franciszek Korab: Przysłowia polskie. Kraków 1896; TNW 815
- 1057 [87] Semenov P.: Geografičesko - statističeskij slovar rossijskoj imperii. Petersburg 1863, 1865, 1867, 1873, T. 1-2; Egz. Inst. Geogr. UW 2.314
- 1059 [88] Perete V.N.: Istorike - literaturnyja issledovanija i materiały. T.3. Peterburg 1902; TNW 1037₃₁₋₂
- 1162 [89] Bersohn M [athias]: O illuminowanych rękopisach polskich. Warszawa 1900; TNW 572; dedykacja autora dla Michała Federowskiego
- 1163 [90] Witord Jan: Zarys prawa zwyczajowego ludu litewskiego. Lwów 1898; TNW 172; Exlibris: Michał Federowski
- 1166 [91] Statpjanskij N.: Devjat gubernij zapadno - russkago kraja. Peterburg 1866
- 1167 [92] Wrześniowski August: Tatry i Podhalanie. Kraków 1882; TNW 440; Pieczętka: Michał Federowski
- 1166 [93] Hoff Bogumił: Lud cieszyński. T. 1 Warszawa 1888; TNW 625₁₁; Pieczętka: Michał Federowski
- 1205 [94] Grzegorzewski Jan: Albania i Albańczycy. Lwów 1914; TNW 444; dedykacja autora dla Michała Federowskiego
- 1207 [95] Łopaciński Hieronim: Przyczynki do słownika języka polskiego. T. 2 Warszawa 1900; TNW 602₂; dedykacja autora dla Michała Federowskiego
- 1211 [96] Stalmach P [iotr]: Księgi rodu słowiańskiego. Cieszyn 1889
- 1213 [97] Kalendarz Warszawski popularno-naukowy na rok 1855, 1856, 1857
- 1214 [98] Pamjatnaja Kniżka Charkovskoj gubernij na 1865 g. Charkov 1865

- 1215 [99] Jagar Walter: Weissruthenien. - Land.-Bewohner.-
Geschichte.-Volkswirtschaft.-Kultur.-Dichtung. Berlin
[b.r.w.] ; TNW 123 Pieczętka: Michał Federowski;
Prow.: Michał Federowski
- 1216 [100] Wykaz miejscowości których nazwiska polskie do r.
1874 na niemieckie zmienione zostały. Poznań 1857;
TNW 677; Pieczętka: Zygmunt Gloger
- 1218 [101] Lachnicki Ignacy Emanuel: Statystyka guberni litewsko-
-grodzieńskiej. Wilno 1877; TNW 801; Pieczętka i Ex-
libris: Michał Federowski
- 1219 [102] Karskij E [yfimij] F [iodorovic]: Otčet e poe zdke v
Be lorussiju v" 1903 g. Peterburg 1905; TNW 1006;
Pieczętka i exlibris: Michał Federowski
- 1220 [103] Kraszewski Józef Ignacy: Sztuka u Słowian szczególnie
w Polsce i Litwie przedchrześcijańskiej. [b.m.r.w.];
280
- 1221 [104] J.B.: Brzegi Niewiaży. Wilno 1873; TNW 802; Pieczętka
i exlibris: Michał Federowski
- 1222 [105] J.B.: Dubissa - główna rzeka w dawnym księstwie żmudz-
kiem. Wilno 1871; TNW 803; Pieczętka: Zygmunt Gloger;
Prow.: Michał Federowski
- 1223 [106] Dudkiewicz Walenty: O mniemanem prawie zwyczajowem w
Polsce. Warszawa 1876; TNW 773; Pieczętka i exlibris:
Michał Federowski
- 1225 [107] Dolgorukov" M.: Vitebskaja gubernija. Vitebsk 1890
- 1227 [108] Grzegorzewski Jan: Z kresów połabskich. Kraków 1885;
TNW 505
- 1228 [109] Kirkor A [dam] H [onory]: Słowianie nadbałtyccy. Lwów
1876 TNW 785
- 1229 [110] Gloger Zygmunt: Dawna ziemia bielska i jej częstkowa
szlachta. Warszawa 1873; TNW 966; Pieczętka i exlibris:
Michał Federowski
- 1230 [111] Gloger Zygmunt: Dawna ziemia łomżyńska. Warszawa 1876;
TNW 966; Pieczętka i Exlibris: Michał Federowski

- 1231 [112] Mierzyński A[ntoni]: Przyczynki do mytologii porównawczej. Warszawa 1867; TNW 30; Exlibris: Michał Federowski; Pieczętka: Ludwik Korotyński, H. Trenkler
- 1232 [113] Świeżawski Ernest: Przyczynek do studiów nad podaniem o Twardowskim. Warszawa 1875; TNW 30; Exlibris: Michał Federowski; Pieczętka: Ludwik Korotyński, H. Trenkler
- 1233 [114] Tyszkiewicz Eustachy: Badania archeologiczne nad zabytkami przedmiotów sztuki rzemiosł. Wilno 1850
- 1234 [115] Dzwon literacki. Pismo zbiorowe. T. 3 Warszawa 1864
- 1235 [116] Jaszewski Stanisław: Słowianin. T. 2 Lwów 1839; TNW 648₂; Prow.: Michał Federowski
- 1237 [117] Kotljarevskij A.: O pogrzebalnych obyćajach jazyčeskich Slavjan. Moskwa 1868; 1286
- 1238 [118] Waclaw z Oleska: Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego. Lwów 1833; 323
- 1239 [119] Sprawozdania z posiedzeń Akademii Umiejętności w Krakowie za r. 1893. Kraków 1894
- 1240 [120] Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności. T. 1. Kraków 1880
- 1241 [121] Pol Wincenty: Północny wschód Europy i hydrografia Polski. Lwów 1876, cz. 1-2.
- 1242 [122] Pol Wincenty: Północny wschód Europy. Kraków 1869--1870, T. 1-2
- 1243 [123] Kirkor A[dam] H[onory]: O znaczeniu i ważności zabytków pierwotnych oraz umiejętnem ich poszukiwaniu. Wyd. III Kraków 1882; TNW 456; Pieczętka i exlibris: Michał Federowski
- 1244 [124] Zieliński Władysław Kornel: Szląsk austriacki. Warszawa 1888; Egz. BUW 406393
- 1245 [125] Zieliński Władysław Kornel: Szląsk pruski. Warszawa 1889
- 1246 [126] Rawita-Witanowski Michał: Wielkopolskie miasto Koło jego przeszłość i pamiątki. Piotrków 1912; TNW 954; dedykacja autora dla Michała Federowskiego

- 1247 [127] Czajewski W.: Warszawa illustrowana. Warszawa 1895-1896; Egz. BUW 4g. 22. 3. 83.
- 1248 [128] Stęczyński Bogusz Zygmunt: Pieniny i Tatry. Kraków 1860
- 1250 [129] Jaroszewicz J [ózef]: Obraz Litwy pod względem jej cywilizacji od czasów najdawniejszych do końca XVIII w. Wilno 1844, T. 1-2; 326₁; brak T. 2
- 1254 [130] Wójcicki Władysław: Biblioteka starożytna pisarzy polskich. Warszawa 1843-1844, T. 1-4; TNW 698₁; def.: brak T. 2-4
- 1263 [131] Zinberg I.: Skorowidz Królestwa Polskiego. Warszawa T.2 1877
- 1264 [132] Niemcewicz Julian Ursyn: Podróże historyczne po ziemiach polskich. Petersburg 1859; Egz. BUW 1.8.4.1; Prow.: Michał Federowski
- 1430 [133] Federowski Michał: Lud okolic Żarek, Siewierza, Pili-cy. Warszawa 1888-1889, T. 1-2; TNW 484_{1,2}; Pieczętka: Michał Federowski
- 1431 [134] Chełchowski Stanisław: Powieści i opowiadania ludowe z okolic Przasnysza. Warszawa 1889, T. 1-2; Egz. BUW 18.32.10.55 [3, 6]; Prow.: Michał Federowski
- 1435 [135] Zawiliński Roman: Z powieści i pieśni górali beskidowych. Warszawa 1889; TNW 732; Pieczętka: Michał Federowski
- 1446 [136] Skrzyńska Kazimiera: Kobieta w pieśni ludowej. Warszawa 1891; TNW 736; Pieczętka: Michał Federowski
- 1447 [137] Polaczek Stanisław: Wieś Rudawa. Warszawa 1892
- 1451 [138] Kaczkowski Karol: Dziennik podróży do Krymu odbytej w roku 1825. Warszawa 1829 cz. 1-4; TNW 729₁₋₄; Pieczętka: M. Bodzyn
- 1458 [139] Maciejowski Wacław Aleksander: Polska i Ruś aż do pierwszej połowy XVII wieku. Warszawa 1842, cz. 1-4; TNW 591₁₋₄; Exlibris: Michał Federowski
- 1460 [140] Lubbeck John: Początki cywilizacji. Warszawa 1873; Egz. BUW 443540; Exlibris: Michał Federowski

- 1462 [141] Klonowicz Sebastyan: Ziemie Czerwonej Rusi. Wilno 1851; TNW 666
- 1463 [142] Nakęski Ad.N.: Sąsiedzi narodów słowiańskich. Warszawa 1876; TNW 746; Pieczętka: Michał Federowski; dedykacja autora dla Zdzisława Bitnera
- 1465 [143] Wielkopolska i Wielkopoleanie pod względem rozmiaru, podziału, zarządów i płodów. Mikołów [b.r.w.]; TNW 724
- 1466 [144] Staszewski Dominik: Moralność i umoralnienie Kurpiów. Płock 1903; TNW 1127
- 1467 [145] M.K.-Br...i: Pieśni ludu nadniemeńskiego z okolic Aleksoty. Poznań 1844
- 1468 [146] Jelski Wilhem: Łużyce - wrażenia z podróży. Warszawa 1891; TNW 508
- 1469 [147] Tchorznicki J.: Obrazki wiejskie. Petersburg 1892
- 1471 [148] Wójcicki Władysław: Charakterystyka Mazurów. [b.m.r.w.]; TNW 974; Pieczętka: Michał Federowski
- 1482 [149] Gustawicz Bronisław: Wycieczka w Czorsztynskie. Warszawa 1881; TNW 764; Pieczętka: Michał Federowski
- 1484 [150] Chmielewski Konrad: O moim kraju. Warszawa 1911; TNW 28; Prow.: Michał Federowski
- 1485 [151] Czarnowski Stanisław: Szkice z wędrówki po ziemiach słowiańskich. Kraków 1884; TNW 740
- 1486 [152] Zakrzewski Adam: Przemysł włościański. Warszawa 1888; 269
- 1488 [153] Czelakowski Franciszek Władysław: Odgłos pieśni ruskich. Poznań 1844; TNW 727
- 1489 [154] Rajchman Bronisław: Wycieczka nad Łonnicę. Warszawa 1879; TNW 769
- 1490 [155] Olszewski Michał: Oświata Słowian pogańskich. Kraków 1838; TNW 193
- 1491 [156] Zienkiewicz Romuald: Adam Honory Kirkor. Wilno 1911; TNW 26; Pieczętka i exlibris: Michał Federowski; dedykacja autora dla Michała Federowskiego

- 1492 [157] Weryha Władysław: Podania białoruskie. Lwów 1889; TNW 774; Pieczętka i exlibris: Michał Federowski
- 1493 [158] Zaborowski: Człowiek przedhistoryczny. Warszawa 1883
- 1494 [159] Gloger Zygmunt: Białowieża. Warszawa 1907; TNW 743; Pieczętka i exlibris: Michał Federowski
- 1495 [160] Bełza Stanisław: W zapomnianej stronie. Warszawa 1913; TNW 775
- 1496 [161] Gloger Zygmunt: Pieśni dawne. Warszawa 1905; TNW 730
- 1497 [162] Szye Joachim: Słowiańscy bogowie. Warszawa 1865; Egz. BUW 5.3.7.200
- 1498 [163] Gloger Zygmunt: Starodawne dumy i pieśni. [b.m.r.w.]; 271
- 1499 [164] Zejszner Ludwik: Pieśni ludu Podhalan czyli Górali Tatrowych polskich. Warszawa 1845; TNW 794
- 1500 [165] Gloger Zygmunt: Kujawiaki, mazurki, wyrwasy i dumki pomniejszych. Warszawa 1879; TNW 739; Pieczętka: Michał Federowski
- 1501 [166] Gloger Zygmunt: Obrzęd weselny polski. Warszawa 1901; TNW 730
- 1502 [167] Gloger Zygmunt: Gody weselne. Warszawa 1880; TNW 1111; Pieczętka: Michał Federowski
- 1508 [168] Naruszewicz Adam: Tauryka. Warszawa 1805; 324
- 1509 [169] Tylor Edward B [urnett]: Antropologia. Warszawa 1889; Egz. BUW 4g.23.5.2; Exlibris: Michał Federowski
- 1522 [170] Wójcicki Kazimierz Władysław: Zarysy domowe. Warszawa 1842, T. 1-4
- 1524 [171] Gołębiowski Łukasz: Lud polski, jego zwyczaje, zabobony. Warszawa 1830
- 1525 [172] Gołębiowski Łukasz: Ubiory w Polsce. Warszawa 1830
- 1526 [173] Gołębiowski Łukasz: Gry i zabawy różnych stanów. Warszawa 1831
- 1528 [174] Dobiecki Marian: Kudak - twierdza kresowa i jej okolice. Warszawa 1879; TNW 798; Pieczętka: Michał Federowski; Prow.: Michał Federowski

- 1529 [175] Syrokomla Władysław: Niemen od źródeł do ujścia. Wilno 1881, T. 1-2; TNW 696; Pieczętka i exlibris: Michał Federowski
- 1534 [176] Wójcioki Kazimierz Władysław: Pieśni Ludu Biało-Chrobotów, Mazurów i Rusi z nad Bugu. Warszawa 1836, T. 1-2
- 1535 [177] Gloger Zygmunt: Skarbiec strzechy naszej. Kraków 1894
- 1547 [178] Zawiliński Roman: Wskazówki do zbierania właściwości ludowych. Kraków 1886; TNW 455; Pieczętka: Michał Federowski
- 1548 [179] Strzelecki Adolf: Ludoznawstwo i zbieranie materiałów ludoznawczych. Lwów 1895; TNW 452
- 1549 [180] [Kremer Karol, Pol Wincenty]: Skazówka poszukiwań i badań starożytności. Wyd. II Kraków 1858; TNW 454
- 1550 [181] Nałęcz-Dobrowolski Marcei: Wskazówki przy zbieraniu wiadomości o dziełach sztuki i kultury. Warszawa 1919; TNW 450
- 1551 [182] Kryński Adam Antoni: Jan Karłowicz /1836-1903/. Warszawa 1903; 268; dedykacja autora dla Ludwika Korotyńskiego
- 1552 [183] Kreck Franciszek: Pisanki w Galicji. Lwów 1893; TNW 759; dedykacja autora dla Zygmunta Wolskiego
- 1554 [184] A.K.: Kazki. Petersburg 1904
- 1555 [185] Pigulevskij N.: Opisanie Ostrinskoj Volosti Lidskogo ue zda. Vilno 1873
- 1556 [186] Tichov N.Z.: Pascha u Slovjnan Rossii. Warszawa 1915
- 1557 [187] Dzierżek: Wycieczka kolarza na Mazury Pruskie. Warszawa 1898; TNW 629
- 1569 [188] Polak J.: Wychowanie dzieci u rozmaitych narodów. Warszawa 1883; TNW 544; Pieczętka Ludwik Korotyński
- 1570 [189] Karłowicz Jan: Przyczynek do zbiorów przysłów, piosenek, ucinków i przypowieści. Warszawa 1879; TNW 517; Pieczętka i Exlibris: Michał Federowski; Prow.: Michał Federowski

- 1574 [190] A.A.: Zarysy charakteru Germanów i Słowian. Warszawa 1877
- 1575 [191] Reymont Władysław: Pielgrzymka do Jasnej Góry. Warszawa 1895; TNW 799
- 1577 [192] Języki wschodniej części kraju naszego w stosunku do siebie i do szkół uważane. Kraków 1861; TNW 706; Pieczętka: Michał Federowski, S.H. Merzbach; Exlibris: Michał Federowski
- 1578 [193] Herrmann Emanuel: Przyczynek do psychologii ludów. Warszawa 1898; TNW 708; Pieczętka: Michał Federowski
- 1579 [194] Limanowski Bolesław: Klasyfikacja nauk i socjologia. Warszawa 1888; TNW 255; Prow.: Michał Federowski
- 1580 [195] Le Bon G.: Psychologia -- wpływ rasy na przebieg historii. Warszawa 1888
- 1581 [196] Starza Z.: O kwestii zagród włościańskich i jej zastosowaniu w zachodnich prowincjach Cesarstwa Rosyjskiego. [b.m.w.] 1858; TNW 967; Pieczętka: Michał Federowski
- 1582 [197] O poezji ludu litewskiego. T. 3 Warszawa 1822; TNW 385
- 1583 [198] Waga Alfred: O turach i żubrach. Warszawa 1843
- 1584 [199] Słówko o myślistwie. Brody 1875, brosz. 1-3; TNW 709₃; Pieczętka: Biblioteka Ossolińskich, Michał Federowski
- 1585 [200] Turgenev I [van] S [ergeevič]: Poe"zdka v" Polse: Peterburg 1885
- 1587 [201] [Lelewel Joachim]: Cześć bałwochwalcza Słowian i Polski. Poznań 1875; 277
- 1590 [202] Zienkiewicz Romuald: Jan Barščevski pierśy bielaruski piśmiennik XIX stulecia. Wilno 1911; TNW 665; Pieczętka i exlibris: Michał Federowski; dedykacja autora dla Michała Federowskiego
- 1630 [203] Smoliński J.: Karaimi i bożnica ich w Łucku. Warszawa 1912; Egz. BUW 4g.19.2.232; Exlibris: Michał Federowski
- 2090 [204] Mierzyński A [ntoni]: Romowe- rozprawa archeologiczna.

- 2319 [205] Gacki Józef: Benedyktyński klasztor św. Krzyża na Łysej Górze. Warszawa 1873; TNW 762; Pieczętka: Michał Federowski, W. Wąsowicz; Prow.: Michał Federowski
- 2383 [206] Grabowski Bronisław: Kwestionariusz dla zbierających zwyczaje i pojęcia prawne ludu po wsiach i miasteczkach. Warszawa 1889; TNW 468; Pieczętka: Michał Federowski
- 2384 [207] Karłowicz Jan: Poradnik dla zbierających rzeczy ludowe. Warszawa 1871; TNW 449; Pieczętka: Michał Federowski
- 2385 [208] Instrukcja do badania właściwości ludowych. Kraków [b.r.w.]
- 2386 [209] Szulc K [azimierz]: O głównych wyobrażeniach i uroczystościach bałwochwalczych naszego ludu. Poznań 1857
- 2387 [210] Malinowski M.: Nasi praojcowie. Warszawa 1889; TNW 721; Pieczętka: Zygmunt Gloger; Prow.: Michał Federowski
- 2389 [211] Maciejewski Wacław Aleksander: O Swewach. Warszawa 1865; TNW 476; Pieczętka: Ludwik Korotyński
- 2390 [212] Maciejewski Wacław Aleksander: Żydzi w Polsce, na Rusi i Litwie. Warszawa 1878; TNW 522; Pieczętka i Exlibris: Michał Federowski; Prow.: Michał Federowski
- 2391 [213] G.R.: Rasskazy o Litve i Litovcach. Moskva 1896
- 2392 [214] Jucewicz Ludwik Adam: Rysy Żmudzi. Warszawa 1840; TNW 566; Pieczętka i exlibris: Michał Federowski
- 2393 [215] De Aquila P.: Dykeyonasz biblijny. Kraków 1844, T. 1-4
- 2394 [216] P /later/ S [tanisław]: Mała Encyklopedia Polska. Leszno - Gniezno 1841, T. 1-2
- 2397 [217] Whitnay W.D.: Życie i wzrost języka. Warszawa 1883; TNW 699; Pieczętka: Michał Federowski
- 2398 [218] Gel'val'd Jurij: Zemlja i eja narody. T. 2; Peterburg 1898
- 2399 [219] Gloger Zygmunt: Pieśni ludu. Kraków 1892; Egz. BUW 103164; Prow.: Michał Federowski

- 2401 [220] Z ziemi pagórków leśnych z ziemi łąk zielonych. Warszawa 1889
- 2411 [221] Berwiński R [yszard]: Studia o gusłach, czarach, zabobonach i przesądach ludowych. Poznań 1862
- 2420 [222] Lippjert Juliusz: Istorija kul'tury. Peterburg 1894
- 2421 [223] Bejła J [arosz]: Mieszaniny obyczajowe. T.2 Wilno 1841-1843; TNW 784₂; def.: brak T. 1
- 2430 [224] Estreicher Karol: Bibliografia polska XV-XVI stulecia. Kraków 1875; TNW 1020
- 2431 [225] Estreicher Karol: Bibliografia polska XIX stulecia. Kraków 1873
- 2432 [226] Estreicher Karol: Zestawienie przedmiotów zawartych w 136 tomach "Biblioteki Warszawskiej" z lat 1841-1874. Kraków 1875; Egz. BUW c.341
- 2433 [227] Glücksberg Maksymilian: Spis rzeczy zawartych w 20 tomach czasopisma illustrowanego, tygodnika "Kłosy" od lipca 1865 do 1 lipca 1875. Egz. C.344
- 2434 [228] Estreicher Karol: Zestawienie przedmiotów i autorów w 32 tomach "Tygodnika Illustrowanego" z lat 1859-1875. Warszawa 1877; Egz. BUW C.342
- 2435 [229] Przeździecki Aleksander: Wiadomość bibliograficzna o rękopisach zawierających w sobie rzeczy polskie. Warszawa 1850
- 2436 [230] Pisma rozmaite wyd. przez T.D. Wilno 1838
- 2441 [231] Pamjatnaja Kniżka gradnenskoj gub. na 1869 g. Grodno 1869
- 2444 [232] Radliński I [gnacy]: Historia nauki o człowieku. T. 1 cz. 1 Warszawa 1903; Egz. BUW 0.1740 [6.33.]; Prow.: Michał Federowski
- 2602 [233] Majewski Erazm: Drobne prace i notatki. Warszawa 1897; Egz. BUW 271247; Pieczętka: Michał Federowski
- 2609 [234] Lubicz Rafał: Glosy polskie zawarte w rękopisie z kazaniem łacińskimi z połowy XV wieku. Kraków 1893; TNW 89; Exlibris: Michał Federowski; Pieczętka: Ludwik Korotyński; dedykacja dla Ludwika Korotyńskiego od Hieronima

- 2639 [235] Karłowicz Jan: Imiona własne polskich miejsc i ludzi od zatrudnień. Warszawa 1887; TNW 686; Pieczętka: B. Najman
- 2643 [236] Tyszkiewicz Konstanty: Wiadomość historyczna o zamkach, horodyszczach i okopiskach starożytnych na Litwie i Rusi Litewskiej. Wilno 1859; Egz. BUW 5.9.2.47
- 2644 [237] Limanowski Bolesław: Galicja przedstawiona słowem i rysunkiem. Lwów 1892; TNW 978; Pieczętka: Michał Federowski
- 2646 [238] Wójcicki Kazimierz Władysław: Z dawnych dziejów i wspomnień naszego stulecia. Kraków 1875
- 2649 [239] [Andrzej] z Kobylina: Gadki i składności członków z Arystotelesa i też innych mędrców wybrane. Kraków 1893; 974
- 2650 [240] Przegląd Bibliograficzno-Archeologiczny. T. 3 Warszawa 1882; Egz. BUW 2g.30.5.4.
- 2673 [241] Latkowski Juliusz: Mendog - król litewski. Kraków 1892; TNW 702; Pieczętka i Exlibris: Michał Federowski
- 2674 [242] Gloger Zygmunt: Album etnograficzny. Warszawa 1904; TNW 960
- 2675 [243] Gloger Zygmunt: Białowieża w albumie. Warszawa 1903; TNW 469; Pieczętka i Exlibris: Michał Federowski
- 2684 [244] Karłowicz Jan: Imiona niektórych plemion i ziem dawnej Polski. Warszawa 1882; TNW 45; Pieczętka i exlibris: Michał Federowski
- 2691 [245] Gliszczyński Michał: Znaczenie i wewnętrzne życie Zaporozża. Warszawa 1849; TNW 613; Prow.: Michał Federowski
- 2693 [246] Przegląd Bibliograficzno-Archeologiczny. T. 1 Warszawa 1881; Egz. BUW 2g.30.5.4
- 2728 [247] Dragomanov M.: Rozbitki. T. 2 L'vov 1900
- 2945 [248] Bartkiewicz Z.: Szkice z puszczy białowieskiej. Warszawa 1912
- 3460 [249] Nosovič" I.I.: Slovar" be loruskogo nare cija. Peterburg 1870

- 3552 [250] Karskij E [vfimij] F [iodorovič]: Be lorussy. T. 2
cz. 1 Varsava 1908; TNW 354₂; def.: brak T. 1 i 2 i 3
cz. T. 2; Pieczętka i exlibris: Michał Federowski
- 3643 [251] Zapiski Imperatorskago Russkago Geograf. Obščestva.
T. 5 Peterburg 1873
- 3644 [252] Zapiski Imperatorskago Russkago Geograf. Obščestva.
T. 1 Peterburg 1867
- 3645 [253] Zapiski Imperatorskago Russkago Geograf. Obščestva.
T. 2 Peterburg 1869
- 3646 [254] Romanov E.: Be lorusskij sbornik. T. 1 vol. 1-5
Kiev 1887-1891
- 3896 [255] Zapol'skij M.: Be lorusskaja svod'ba i cvadebnyja
pe"śni. Kiev" 1888
- 3921 [256] Łopaciński Hieronim: Najdawniejsze słowniki polskie
drukowane. Warszawa 1897; 88
- 3928 [257] Jelski Aleksander: Uwagi o kwestyi włościan a miano-
wicie jak było u nas i gdzieindziej. Warszawa 1884;
TNW 234; Pieczętka i exlibris: Michał Federowski
- 3933 [258] Lubicz Rafał: Oskar Kolberg i ostatnia jego praca.
Warszawa 1890; TNW 259; Exlibris: Michał Federowski;
dedykacja dla Ludwika Korotyńskiego od Hieronima
- 3944 [259] Witort Jan: Pamiętnik guberni kowieńskiej za lata
1886-1895. Warszawa 1897
- 3946 [260] Zubowicz Piotr: Białoruś i Białorusini. Warszawa 1910;
TNW 242; Pieczętka: Michał Federowski
- 3949 [261] Winiarski A.: Przewiska dawane ludziom w niektórych
okolicznościach.
- 3952 [262] Kowalewska Zofia: Obchód weselny w powiecie wilejskim
w okolicy Mołodeczna i Radoszkowic. Warszawa 1900;
TNW 230
- 3976 [263] Karłowicz Jan: Gwara kaszubska. Warszawa 1898; TNW
303; dedykacja autora dla Michała Federowskiego
- 3981 [264] Wolffen U.: Ostseeprovinzen Est. Liv. Kurland. München
[b.r.w.]; TNW 348; Pieczętka i exlibris: Michał Fede-
dowski

- 3989 [265] Bulinovič A.S.: Statističjeskija tablicy resprjedenija Slovjana". Peterburg 1875
- 4001 [266] Illjustrov I.N.: Juridičjeskija posłovicy i pogovorki russkago naroda. Moskva 1885
- 4002 [267] Mikuckij S.: Nabljudenija i zane čanija o le toslavjanskom jazyk. Peterburg 1867
- 4003 [268] Karskij E [vfimij] F [iodorovič]: K voprosu o vlijanii litovskago i lat"iiskago jazykov na be"lorusskoje nar"cije. Warszawa 1902
- 4006 [269] Karskij E [vfimij] F [iodorovič]: Zame tki po be lorusskim govoram.
- 4007 [270] Karskij E [vfimij] F [iodorovič]: Zapadnorusskij sbornik XV ve ka. Peterburg 1897; TNW 598; Exlibris: Michał Federowski
- 4010 [271] Weryha Władysław: Dumki białoruskie ze wsi Głębokiego w powiecie lidzkim guberni wileńskiej w roku 1885 pisane. Kraków 1889; TNW 500; Exlibris: Michał Federowski
- 4011 [272] Drwęca, Naścia Drewlanka, legenda z podań nadśluszańskiego ludu. Kraków 1878; TNW 190; Pieczętka: Zygmunt Gloger; Exlibris: Michał Federowski; Prow.: Michał Federowski
- 4012 [273] Rozenfeld A.: Be lorusskija narodnyja pe sni. Peterburg 1904
- 4016 [274] Sobolevski A.U.: Slovjano - Russkaja paleografija. Peterburg 1902; TNW 561; Pieczętka i exlibris: Michał Federowski
- 4033 [275] Brugsch Henryka: O powstaniu i rozwoju pisma. Warszawa 1870; TNW 318; Pieczętka: Ludwik Korotyński
- 4038 [276] Kamiński Mścislaw: Przysłowia ludu nadwilejskiego. [b.m.w.] 1866; TNW 305; Pieczętka: Michał Federowski; dedykacja dla Wincentego od autora
- 4047 [277] Małecki Antoni: Lechici w świetle historycznej krytyki. Lwów 1897; TNW 312; Prow.: Michał Federowski

- 4050 [278] Rozwadowski Jan: Objaśnienia do mapy języka litewskiego w guberni wileńskiej. Kraków 1901; TNW 339; Pieczętka i Exlibris: Michał Federowski; dedykacja autora dla Michała Federowskiego
- 4052 [279] Latopisiec litewski na początku XV wieku. [Wilno 1822]; TNW 340; Pieczętka: Michał Federowski
- 4058 [280] Łopaciński Hieronim: Zabytki cywilizacji pierwotnej. Warszawa [b.r.w.]; TNW 321; dedykacja autora dla Michała Federowskiego
- 4061 [281] Szukiewicz Wandalin: Krzyże zdobne w guberni wileńskiej. [b.m.r.w.]; TNW 326; Exlibris: Michał Federowski; Pieczętka: Zygmunt Gloger; Prow.: Michał Federowski
- 4066 [282] Jabłonowski Aleksander: Siabrostwo jako jedna z form rodowego posiadania ziemi w krainach litewsko-ruskich Rzeczypospolitej. Warszawa [b.r.w.]; TNW 328; Pieczętka: Michał Federowski
- 4159 [283] S.H.P.: Jeografia wschodniej części Europy. Wrocław 1825
- 4286 [284] Szukiewicz Wandalin: Poszukiwania archeologiczne w powiecie lidzkim guberni wileńskiej. Kraków 1907
- 4291 [285] Gloger Zygmunt: Obrazy z zamierzchłych dziejów. [b.m.w.] 1879; 5050
- 4299 [286] Jan ze Śliwina: Wycieczka archeologiczna po guberni wileńskiej. [Wilno 1850]
- 4301 [287] Popielnica polska jako wyraz cywilizacji pierwotnej
- 4310 [288] Jodkowski Józef: Nieco o zabytkach przeddziejowych w Drohiczyne nad Bugiem. Grodno 1907

Przypisy

¹ Punktem wyjścia do podjęcia przeze mnie badań nad Michałem Federowskim był artykuł Heleny Kozerskiej zamieszczony w Słowniku Pracowników Książki Polskiej, a także artykuł pt. "Michał Federowski etnograf i zbieracz dokumentów historycznych na Białorusi Zachodniej", *Slavia Orientalis* 1958, R.6, s. 212-232. Obszerniejsze wiadomości o życiu i działalności Michała Federowskiego zawiera jednak wydany w 1969 r. 7 tom jego pism pt. "Lud białoruski". W ostatnich latach także w Białoruskiej Socjalistycznej Republice Radzieckiej wzrosło zainteresowanie dorobkiem Michała Federowskiego. Potwierdzeniem tego może być rozprawa doktorska J. Solomiewicza obroniona w Białoruskim Uniwersytecie Państwowym w 1970 r. /autor tej informacji Aleksander Barszczewski we wstępie do książki Michała Federowskiego pt. "Diabelskie skrzyżce", Warszawa 1973 nie podaje tytułu pracy/, jak również wykorzystana przeze mnie książka Janki Salamebič pt. "Michał Federowski", Mińsk 1972.

² Jest to skrót pracy magisterskiej pt. "Świat książek Michała Federowskiego", napisanej w 1984 r. pod kierunkiem prof. dr hab. Barbary Bieńkowskiej. Maszynopis pracy złożony jest w Bibliotece Instytutu Bibliotekoznawstwa i Informacji Uniwersytetu Warszawskiego.

³ W żadnym opracowaniu nie znalazłam imienia ojczyma Michała Federowskiego.

⁴ Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego /BUW/ zbiór Towarzystwa Naukowego Warszawskiego /TNW/, rps., sygn. 454.

⁵ Nie udało mi się ustalić imion nauczycieli Federowskiego. Nazwiska podaje etnograf w szkicu autobiograficznym zamieszczonym w dziele "Lud białoruski" t. 4, Warszawa 1935, s. VII.

⁶ Op. cit., s. VII.

⁷ Jan Aleksander Karłowicz /1836-1903/ językoznawca, etnograf, muzykolog. Inicjator i współautor "Słownika języka polskiego", "Słownika gwar polskich". Był redaktorem "Prac Filologicznych" oraz "Wisły".

⁸ Cytowany fragment pochodzi z pracy zbiorowej pt. "Życie i prace Jana Karłowicza", Warszawa 1904.

- 9 BUW zbiór TNW, rps., sygn. tymczasowa 129.
- 10 Matka Michała Federowskiego była koleżanką panny Przeciwszewskiej, późniejszej żony marszałka prużańskiego Walentego Szwykowskiego.
- 11 Eustachy Tyszkiewicz /1814-1873/ archeolog, prezes wileńskiej Komisji Archeologicznej. Autor pracy pt. "Badania archeologiczne".
- 12 Wandalin Szukiewicz /1852-1919/ archeolog. Autor m.in. pracy pt. "Poszukiwania archeologiczne".
- 13 M. Federowski, Lud białoruski, Kraków 1897, t. 1, s. IX.
- 14 BUW zbiór TNW, rps., sygn. 435, vol. 1-3.
- 15 Zygmunt Gloger /1845-1910/ etnograf, archeolog, historyk, autor m.in. "Encyklopedii staropolskiej", "Księgi rzeczy polskich", "Geografii historycznej ziem dawnej Polski" oraz popularnych książek dla ludu.
- 16 "Wytrwałość wszystko zwycięża". BUW zbiór TNW, sygn. tymczasowa 137, vol. 1, obwoluta 4, karta 105.
- 17 Dzieło etnografa składa się z 8 tomów, z tym że dwa ostatnie tomy zawierają uzupełnienia i komentarze wydawców.
- M. Federowski, Lud białoruski na Rusi Litewskiej, Kraków-Warszawa 1897-1891:
- T. 1. Wiara, wierzenia i przesady ludu z okolic Wołkowyska, Słonima, Lidy i Sokółki, Kraków 1897.
- T. 2. Bajki i opowieści z okolic Wołkowyska, Słonima, Lidy i Sokółki, Kraków 1902.
- T. 3. Baśnie, przypowieści i podania ludu z okolic Wołkowyska, Słonima, Lidy i Sokółki, Kraków 1903.
- T. 4. Przysłowia, żarciki, wyrażenia stałe oraz zagadki ludu, mieszczan i zagrodowców z okolic Grodna, Sokółki, Białego-stoku, Bielska, Wołkowyska, Słonima, Nowogródka, Słucka, Lidy, Wilejki, Świecian, Oszmiany, Warszawa 1935.
- T. 5. Pieśni, Warszawa 1958.
- T. 6. Pieśni, Warszawa 1960.
- T. 7. Suplement do tomu 6 i 7, Warszawa 1969.
- T. 8. Inedita. Wyd. M. Czurak, Warszawa 1981.

- 18 Słownik wydano w Petersburgu w 1870 r. Zawierał 30 000 wyrazów.
- 19 "Wisła" - miesięcznik geograficzno[!] - etnograficzny redaktor Jan Karłowicz: Warszawa: Skład główny w Księgarni Michała Arcta 8^o, 1887-1900.
- 20 List z dnia 12.03.1904 do Wandalina Szukiewicza rps BN, sygn. 2942.
- 21 BUW zbiór TNW, rps, sygn. 429.
- 22 Przy Wydziale II TNW powstał w 1921 r. Instytut Nauk Antropologicznych, który składał się m.in. z Zakładu Antropologii i Zakładu Etnologii.
- 23 BUW zbiór TNW, rps, sygn. tymczasowa 137, wol. 1, obwoluta 4, karta 92.
- 24 Op. cit., k. 113.
- 25 M. Federowski, Zbiory graficzne Dominika Wittke-Jeżewskiego w Glińboku, "Ziemia" 1912, t. 3, s. 452, 468, 483, 500, 521, 563, 581, 599, 616, 644, 676, 692, 746.
- 26 M. Federowski, Samuel Heft bibliofil, "Przewodnik Antykwaryczny", 1911, nr 2-3, s. 17-18.
- 27 E. Chwalewik, Zbiory polskie, t. 1, Warszawa 1926, s. 57.
- 28 M. Federowski, Imieniny Chodźki. O lekkomyślnym niszczeniu starych dokumentów. W: Księga pamiątkowa na uczczenie setnej rocznicy urodzin Adama Mickiewicza /1798-1898/, Warszawa 1898, t. 2, s. 12-19.
- 29 Op. cit., s. 17.
- 30 B., [Zbiory Michała Federowskiego] "Kraj" 1901, T. 37, nr 26, s. 12.
- 31 W. Wittyg, Exlibrisy bibliotek polskich XVI-XIX w., t. 2, Warszawa 1907, s. 123-125.
- 32 Michał Federowski był członkiem zarządu i rzeczoznawcą założonego w 1914 r. w Warszawie Stowarzyszenia Spółdzielczego "Światło". Stowarzyszenie to prowadziło antykwariat "Światło" przy ul. Świętokrzyskiej 26.

33 Informacje te podaje Helena Kozerska w artykule pt. "Michał Federowski etnograf i zbieracz dokumentów historycznych na Białorusi Zachodniej". "Slavia Orientalis" 1958, s. 212-232.

34 H. Kozerska, Katalog rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego, t. 2, Warszawa 1965, Sygn. od 316 do 351 i od 428 do 474.

35 Z. Staszczak, Wykaz zawartości Archiwum Naukowego Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego 1945-1955. Archiwum Etnograficzne nr II, poz. 137-147. Są to listy, notatki, materiały etnograficzne.

36 Przewodnik po zespołach i zbiorach archiwum PAN opracowany pod kierunkiem Z. Kolanowskiego, Wrocław 1977, s. 48-49.

37 Inwentarz nie posiada sygnatury - jest odłożony w magazynie na osobną półkę. W tym miejscu serdecznie dziękuję pani doc. Helenie Kozerskiej za jego wskazanie.

38 Sieć bibliotek TNW w latach 1907-1952 maszynopis /pod nazwiskiem paniieńskim - Banasiewicz/ Biblioteka Instytutu Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej UW, sygnatura M. 441. Fragment pracy Barbary Słomczewskiej pod tym samym tytułem został opublikowany w: Z badań nad polskimi księgozbiorami historycznymi. Pod red. B. Bieńkowskiej, Warszawa 1977, t. 3, s. 101-145.

39 W artykule zamieszczonym w Słowniku pracowników książki polskiej /Warszawa 1972, s. 214/ Helena Kozerska podaje inną liczbę, a mianowicie 350 vol. książek i czasopism. Niestety, nie udało mi się wyjaśnić tych rozbieżności.

40 Numery pozycji odnoszą się do opisów książek zamieszczonych w cz. 4 niniejszego artykułu /w nawiasach kwadratowych/.

41 Hieronim Rafał Łopaciński pseud. Rafał Lubicz, krypt. H.L., L.L i in. /30 IX 1860 - 24 VII 1906/ językoznawca, etnograf, nauczyciel, zbieracz książek. Od 1883 r. był nauczycielem języków starożytnych w gimnazjum w Warszawie, a od 1884 - w Lublinie. Sprawował tam pieczę nad Biblioteką Gimnazjum Lubelskiego, w której znajdowały się połączone księgozbiory dawnych szkół Lubli-
na i Lubelszczyzny, cenne stare druki i rękopisy. Zgromadził bogaty księgozbiór własny liczący 11 775 tomów. Był to księgozbiór

językoznawczy, etnograficzny i historyczny zawierający wiele materiałów z przeszłości Lublina i ziemi lubelskiej.

⁴² Informacje o treści dzieła lub fragmentu.

⁴³ W roku 1907 dokumenty te i rękopisy sprzedał Federowski Aleksandrowi Czołowskiemu. List Federowskiego do Czołowskiego z dnia 25.05.1907 r., rps BN, sygn. 2775 III. Los pozostałej części dokumentów jest mi nieznan.